П. К. ЯВОРОВ

ИЗБРАНИ СТИХОТВОРЕНИЯ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

П. К. ЯВОРОВ

ИЗБРАНИ СТИХОТВОРЕНИЯ

С предговор и бележки
от ГЕОРГИ ЦАНЕВ

1955
БЪЛГАСРКИ ПИСАТЕЛ
София

П. К. ЯВОРОВ

Яворов е един от най-големите поети в нашата национална литература. Речем ли да изброим класиците на българския стих в периода до социалистическия реализъм у нас, бихме посочили безспорно имената на Петко Славейков, Христо Ботев, Иван Вазов, Пенчо Славейков и Пейо Яворов. Това са поетите, чието творчество в най-хубавата си част (на Ботев почти изцяло) служи и днес като пример за връзка — макар и в различна степен — с живота и борбите на народа и като образец на висока художествена форма.

Авторът на „Арменци" и „Градушка" е от ония писатели, които издигнаха със своето демократично реалистично творчество българската литература до равнището на световната прогресивна литература. Както Ботев и Вазов, както Смирненски и Вапцаров — и той, с най-хубавото, което създаде, буди у нас гордост за постигнатото в нашата национална култура и вяра в творческите възможности на нашия народ. Той е в редицата на ония творци, които подкрепят най-убедително мисълта на Георги Димитров, че „в областта на културата по способности няма малки и големи народи. Няма пълноценни и малоценни народи. Всеки народ, колкото и малък да е той, може да бъде способен и да внесе в общата съкровищница на културата своя принос от ценности".[1]

Творчеството на Яворов принадлежи към най-значителния дял от нашето литературно наследство. То притежава неувяхваща красота и трайно поетично въздействие, то е извор на художествено познание и рядка естетическа наслада. Отражение на времето, в което живее авторът, и на неговия неспокоен живот, то крие сериозни проблеми. Проблеми, които засягат както личността на твореца, неговото отношение към света, така и отношението изобщо между отделния човек и народа, между личност и общество.

Неговата поезия има подчертано индивидуална характеристика. В нея всичко е негово, яворовско: и тревожният ѝ тон, и вътрешното ѝ неспо-

---

[1] Георги Димитров. За литературата, изкуството и науката, 1950, стр. 94.

койствие, и драматизмът ѝ, и противоречията ѝ, както и всичките ѝ специфични словесни, стилни, творчески похвати, които предават отношението на автора към външния свят. Неговият стих се познава веднага — той има своя ритмика, своя мелодия, свое особено очарование.

Идейно-творческият път на Яворов е сложен и противоречив. Изповедта на Христофоров — главния герой в драмата „В полите на Витоша“ — е в същност изповед на автора: „Моят път в живота до днес е много кратък и дори прост. Пътят на душата ми, дълъг е той — и ми се струва, че съм изживял няколко живота“. Дълбоко емоционална, лесно възбудима натура, пламенен темперамент, той се отзовава на всичко — и като поет, и като човек — с крайно вътрешно напрежение, което възбужда всичките му духовни сили. Тоя „безпокойник“, както го нарича Пенчо Славейков, се характеризира най-късо и най-вярно, когато казва за себе си: „Аз не живея: аз горя“. Както и други „търсещи“, честни интелигенти, излезли от народа, особено писатели, той стана жертва на оная атмосфера от противоречия, която буржоазно-капиталистическото общество създава и в която не всички и не винаги можеха да се ориентират правилно. Своите търсения той въплъти в поезия, която го определя като един от най-големите майстори на българското художествено слово, като един от класиците на българския стих.

Като имаме пред вид идейния развой на Яворов — развой, отразен и в поезията му, — в неговата литературна дейност различаваме два периода: народническо-социалистически и индивидуалистично-символистичен.

*

Яворов, чието истинско име е Пейо Крачолов, е роден на 1 януари 1877 год.[1] в Чирпан в дребно-собственическо семейство, което скоро започнало да запада. Между впечатленията от детинството особено трайно заседнали в паметта му опустошенията, с които градушката „всеки две-три години“ разплаквала „сума свят“ в лозарския град Чирпан.[2] Тогава още той е видял бедственото съществуване на ония, които обработват земята.

Важен момент от живота му по-нататък е пребиваването му в Пловдив, дето през 1891/1892 година той следва четвърти клас на класическата гим-

---

[1] Тая дата дава сам Яворов в 1911 г. (вж. М. Арнаудов. Към психографията на П. К. Яворов. Годишник на Софийския университет, историко-филологически факултет, том XII, 1916, стр. 14), повтаря я и през 1914 г. в своята „Автобиография“ („Златорог“, г. 1939, кн. 8, стр. 401). Други обаче посочват 1 януари 1878.

[2] Към психографията . . ., 38.

назия. Тогава се пробуждат неговите интереси към обществено-политическите събития, започват да го вълнуват въпросите за съдбата на народа и проблемите за социална справедливост.

Съзнателен и сериозен идеен живот започва той през първата половина на 90-те години. Това е времето, когато се извършва усилено първоначалното натрупване на капитала и народните маси обедняват, от една страна, а от друга, всички демократични сили, начело с най-принципния и последователен борец — Социалдемократическата партия, се опълчват в борба против политическата диктатура на Стамболов и последвалото я реакционно управление на народняците. Под въздействието на тая обществена действителност голяма част от интелигенцията — в това число и много писатели — се групира около Социалдемократическата партия. Буйният поток от интелигенти, възприели социализма, твърде често проникнат от народнически идеи и настроения, увлича и Яворов: в 1892 г. той става социалист. Влизането си в социалистическото движение той свързва с прочитането на една книга от периодичния сборник „Социалдемократ".

Станал социалист, Яворов започва усилено да чете социалистическа литература. Един негов съученик си спомня: „До късно през нощта той беше над книгата"[1]. След завършването на пети клас той бива принуден — вероятно поради липса на материални средства[2] — да напусне гимназията и да стане телеграфист в Чирпан. Сега той чете още повече, тъй като има възможност да си купува книги. По негови собствени признания той прочел „цялата социалистическа литература" от онова време.

Но не само чете — той и работи като социалист. Разпространява социалистическа литература — става настоятел на изданията на Георги Бакалов, с когото е в постоянна преписка. Проявява се и като активен, ревностен агитатор. Участвува в социалистически кръжок[3]. В 1896 година от него е основана в Чирпан голяма партийна група от 30—40 души, на която той е и секретар. Между другарите си той е най-ентусиазираният. Изглежда, че е сътрудничил или поне се е готвил да сътрудничи със статии в партийния печат. В едно писмо, което праща на 8 януари 1897 година от Чирпан до своя другар Пейо Гарвалов, студент в Загреб, Яворов го моли да му прати „материал за една доста обстоятелствена статия не само по конгреса, но въобще по социалистическото движение в Хърватско".[4]

---

[1] Христо Недялков. Пейо Кр. Яворов. Нови приноси към живота и творчеството на поета, 1939, стр. 173.

[2] М. Арнаудов. Из живота на П. К. Яворов, 1934, стр. 19.

[3] За образуването на социалистически кръжок в Чирпан съобщава Д-р Христо Златарев в „Спомени за моя приятел" — „Отечествен фронт", 29 окт. 1954.

[4] Архив на Държавната библиотека „Васил Коларов". — Конгресът, за който става дума, е на Социалдемократическата партия в Хърватско.

Когато през април 1897 година е преместен в Сливен, Яворов се ядосва, че не може да посещава редовно събранията на тамошната партийна група и че тя не проявява никаква дейност.[1]

Телеграфист остава той до края на 1901 година, като служи още в Стралджа, Анхиало (сега Поморие) и София. Тая служба, макар и не съвсем благоприятна за литературната му работа, дава възможност на младия поет — особено когато е в провинцията (до края на септември 1900 година) — да упознае живота на народа, да натрупа жизнен опит.

Като активен социалист той работи докъм 1898 година, а може би и покъсно. През това време се заема с упорит труд да попълни образованието си, като сам изучава добре руски език, учи и френски. Чете много художествена литература. Получава голямото руско списание „Нива", известно със своите богати приложения от произведения на видни писатели и класици. Увлича се от Пушкин и Лермонтов. Запознава се чрез руски преводи с Хайне, един от любимите му тогава поети. Чете повече на руски Толстой, Тургенев, Гогол, Горки и др., от които се учи. Негов другар съобщава, че четели още революционните демократи, предимно Белински, като отбелязва специално романа на Чернишевски „Что делать".[2]

Като поет Яворов се развива и оформява, от една страна, под въздействието на социалистическото движение, а от друга — под влиянието на реалистичната руска и българска литература. Великите руски писатели възпитават у него художника и затвърдяват демократизма и хуманизма му. Негови домашни учители в поетичното изкуство са Вазов, Пенчо Славейков и особено Ботев, който е спечелил любовта и възторга му не само като поет, но и като революционер. Животът му като телеграфист, участието му в социалистическото движение, учението на социализма — всичко това го свързва с народа, обогатява го с непосредни наблюдения и впечатления, учи го да се взира в нуждите и копнежите на отрудените и работни хора, изостря чувството му на любов и състрадание към всички потиснати. Обществената действителност става главен извор на неговото вдъхновение. В поезията си той продължава гражданските традиции на Вазов и Ботев. Почти всички стихотворения от първия период, а някои и от втория, имат

---

[1] В едно писмо от 22 май 1897 година — Сливен, Яворов съобщава на Пейо Гарвалов: — Тук нищо! Когато идех, какво не очаквах! А то? Пазил те бог (ако щеш дявола. Знам! Ти по̀ обичаш дявола от дяда господина) — от нищо те пазил бог! Имало клуб — затворил се; има група — не шава. Приеха ме за член, но дежурството е тук тъй, че ми е невъзможно да отида никога на събрание. Жално, но кой да ми помогне?" (Архив на Д. Б. „Васил Коларов").

[2] Д-р Христо Златарев, Спомени за моя приятел. — „Отечествен фронт", 29 октомври 1954 г.

в основата си конкретен повод, факт, преживяване — родени са от живота.

Своята сериозна литературна дейност Яворов започва към средата на 90-те години. През това десетилетие в нашата литература се развива широко и дава богати плодове критическият реализъм. Тежкото положение на народните маси и хищническите дела на буржоазията извикват у по-голямата част от българските писатели дълбоко съчувствие към народа и критично отношение към буржоазната обществена действителност. У някои писатели критичното отношение е съединено с народническо-социалистически или социалистически настроения. Такъв е и Пейо Яворов.

Първите му печатани работи са посветени на революционната борба, която води македонският народ.[1] Тия ранни опити показват борческите настроения на младия поет. Първата му проява като социалист е стихотворението „Пред тъмничния зид“, печатано в социалистическото списание „Ден“ през 1896 г. Поетът, завладян от революционен оптимизъм, копнее да види разрушението на буржоазното общество, символ на което е затворът. Прибавим ли тук „Пролетната жалба на орача“, печатано същата година пак в „Ден“, ще имаме началните стъпки на поета, свързани с две основни теми в неговото творчество през първия период — тежкото положение на селянина и борбата против националното робство.

Произведенията на Яворов от първия период на неговата литературна дейност са събрани в двете издания на сбирката „Стихотворения“ (1901, 1904). Основна тема тук са страданията на народа. Поетът вижда класовото деление на обществото. От една страна е празната тълпа на безделниците, които имат не човешки, а вълчи лица и които будят само чувство на омраза: „Вълка удри в зъбите!“ — пише поетът. А народът според него — това са ония, които ходят след ралото, които са наведени над „тежката мотика“, които бродят в горите по мраз „с брадва на ръката“. Народът следователно — това са масите, чийто живот е погълнат от работата, това са хората на селския труд. Когато в нашата литература през 90-те години на миналия век се говореше за народ, разбираше се най-вече селската маса. Селянинът е главен герой в реалистичната литература от онова време. На второ място иде пропадащият занаятчия. Т. Г. Влайков, Антон Страшимиров, Михалаки Георгиев, Цанко Церковски, Елин Пелин и други рисуват тежкия живот на селянина и неговото недоволство от буржоазната държава. Главен герой е селянинът — и то бедният селянин — и у Яворов. „Май“, „Пролет“, „На нивата“, „Градушка“ и други представят картини от селския трудов свят, в които участвуват всичките му представители: косачи, орачи, копачи, жетвари,

[1] „Напред!“ — „Глас македонски“, 1895; „На ро̀допските заточеници“ — „Глас македонски“, 1896.

овчари. В тия картини има малко радост и бодрост („Пролет“, „Май“ — първата редакция) — основното е мъката от безплодни усилия. Към тоя селски свят чувството на любов е нежно и дълбоко. Поетът се чувствува негов син.

. . . Обичам го, не крия,
тъй както може само синът баща да люби

— заявява той. И тъкмо затова, като вижда робската му участ, той зове интелигента да иде сред трудещите се маси и да ги просвети. Народът не е примирен с робското си положение. И Яворов изразява по народнически — в стихотворението „На един песимист“ — вярата си в скритите сили на народа, които чакат възродителната светлина на науката. Но тук се прибавя влиянието на социализма, което се състои в надеждата, че народът, просветен, „ще скъса оковите“ на робството и ще си създаде щастлив живот. Трябва да се предполага, че Яворов разбира по-друга просвета от оная, която препоръчваха типичните народници. Реалистичният поглед на автора се проявява и в това, че той нарича слепота очакването на помощ от небето, от бога. За вяра в силата, в издръжливостта на работния народ, който въпреки всички несгоди запазва своята жизнерадост, свидетелствува и първата редакция на „Май“. Човекът на полския труд е устоял на всичко:

Киша, засух, мор и град —
че немотност, че и глад —
ех, сирашки род селашки,
върло каменно сърце,
ти понесе и пренесе
на стоманени ръце.

Не чувствуваме ли тук едва сдържания възторг на поета от жизнената сила на селянина?

Той познава много добре не само материалните условия, в които живее нашият селянин, но и неговата душа. И това му дава възможност да обрисува с такава художествена сила, с такава свежа поезия богата картина на неговия живот в стихотворението „На нивата“. Грамадната разлика — в съдържание, в стих, в език — между това произведение и неговата първа редакция, печатана под заглавие „Пролетната жалба на орача“, показва колко бързо израства Яворов като поет. За не повече от четири години в нашата литература се оформя един нов поет, който издига българския стих на няколко стъпала по-високо от дотогавашното му състояние.

Картините в „На нивата“ са изградени със силни багри, звуци, жестове, смело теглени линии, характерни за бита и труда на селянина, за селската природа. Внушението на реалистичното изображение се засилва от факта, че лирическият герой — бедният селянин — говори сам за своята участ. Ние го виждаме в различни моменти от неговия тежък ден — от ранна сутрин до късна вечер — с типичните му прояви. И не само го виждаме — ние го и чуваме. Чуваме го да говори в истински стил на народната реч — с думите, с изразите, с интонацията на българския селянин. Той разказва така живо, така пластично, с толкова характерни подробности, с яд, дори с искрици на горчив хумор за тежкия си трудов ден и за своите преживявания. В изрази като „а сън очите залепя сякаш“, „напънеш рало, халосаш вола“, „Их, опустяло! В гърдите нещо така заяло“, „дома се връщаш окапал вече“, „не взема само от голо риза, дете от майка“ и др. звучи гласът на бедния селянин. По всички начини — и с посочените страни от живота, и с езиковите и стилни средства, чрез които те са посочени — се изгражда реалистично истинският образ на тоя онеправдан труженик, отразява се убедително неговото тежко положение. В тая сгъстена, плътна, реалистична картина, оживена с типични подробности, долавяме гражданския протест на автора против една социална неправда. По свой начин, като поет, социалистът Яворов изразява своето съчувствие към народните страдания, чиито причини лежат в социалния строй — изразява и своето критично отношение към тоя строй. „На нивата“ е типично произведение на критическия реализъм на Яворов през първия период. Това е ярка картина, която изобличава с необорима сила несправедливостта на буржоазното общество: в него човекът на непосилния денонощен труд е най-беден и живее най-зле.

Че в „На нивата“ имаме работа с типично социално явление, показва фактът, че подобни картини от селския живот намираме в много произведения и на други автори—критически реалисти през онова време: Иван Вазов, Цанко Церковски, Елин Пелин, Антон Страшимиров, Михалаки Георгиев, Никифор поп Филипов и др. Това е основна тема на критическия реализъм.

Влиянието на социализма е безспорно и в стихотворенията „Край огнището“ (1900) и „Сизиф“ (1900), които засягат направо политически събития — дуранкулашките селски бунтове през пролетта на 1900 година. Авторът, свързан интимно с народа, се отзовава веднага на бунтовете с тия стихотворения, които имат смисъл на изобличение и протест. Слабо по форма — и поради това останало непечатано, — „Сизиф“ е характерно за вярата на автора в революционните възможности на народа.

Подчертана изобличителна сила притежава „Бабина приказка“, сатирично стихотворение, в което се изтъква, че в буржоазното общество няма

правда и разум. От града ги е изгонил стражарят, представителят на държавата, а от село — попът. Буржоазната държава и нейната черква преследват всичко разумно и справедливо. Обществото на класовото потисничество е така устроено, че в него виреят — възпитани от него — обезличените, ония, чийто морал е покварен, в чийто жизнен път няма нищо светло. В това общество „честит" е оня, който умее да угодничи, да „кърши майсторски гръбнака". Сатиричното стихотворение „Честит" показва колко дълбоко е било отвращението на поета от тоя тип създания на буржоазния обществен ред — показва и отрицателното му отношение към тоя ред.

В „На нивата", „Край огнището", „Бабина приказка", „Сизиф" и др. е отразена социалната и политическа атмосфера на онова време. Колко близък е бил на своята съвременност Яворов, с какво внимание и поетично-творческа отзивчивост е следил всичко, което изживява народът, показват не само посочените дотук стихотворения, но и такива като „Градушка". Дори и това произведение, предмет на което е природно бедствие, носи белези на конкретен момент от живота на народа и има социално съдържание.

„Градушка" е поетичен документ от високо качество, който говори за интимно вживяване в селския живот, за дълбоко и вярно познание както на битовите условия, така и на душевните явления, обусловени от тях. Както в „На нивата", така и тук картините са типични, наситени с богат живот, плътни, вълнуващи. Това е реализъм, който разкрива с рядка проницателност и поетичност селската действителност. Авторът е показал изключително майсторство в умението си да предаде същественото, да синтезира наплива от наблюдения и впечатления, да намери съответен поетичен израз и оригинални художествени похвати, да си служи с речта. Различните моменти от трудовия ден на селянина — и то решителен ден, когато трябва да се прибере плодът на целогодишна работа — са описани различно в съответен тон, ритъм, стих. Всичко това е в зависимост от характера на картините и от основното чувство, което има своята линия на развитие в петте момента на поемата. Описателна или сдържано-неспокойна в началото, дето изразява бодрост и надежда, речта става тревожна, разбита на къси, силно емоционални изрази и отделни думи, когато се рисува бурята. Стихът е също така ту стройно свързан, ту накъсан, носен от тревожен ритъм. Ето например картината на разигралата се буря, предадена с такава сила. Напрежението на чувството, преминало в ужас, разстройва съвсем обикновените граматични връзки и се изразява в драматични словесни изблици:

Вихрушка, прах. . . Ей свода мътен
продран запалва се — и блясък —
и още — пак, — о, боже!. . . Трясък

оглася планини, полета —
земя трепери. . . Град! — парчета
яйце и орех. . . Спри. . . Недей. . .
Труд кървав, боже, пожалей!

Дори често повтаряният звук „р“ засилва настроението в тая картина.

Един обстоен художествен анализ би показал, че „Градушка“ е вярна, реалистична картина на селския живот, постигната при дълбоко единство между форма и съдържание. Образец на единство. Това е не само едно от най-хубавите произведения на поета, признато от всички за класическо, но и една от най-силните работи в нашата поезия изобщо. За тая поема Пенчо Славейков казвал, че не знае подобна работа в световната литература.[1]

Произведения като „На нивата“, „На един песимист“, „Край огнището“, „Бабина приказка“, „Градушка“ и др. от първия период на литературната му дейност определят Яворов като един от видните представители на критическия реализъм у нас през 90-те години на м. в. и началото на 900-те. Но неговият реализъм е по-особен поради влиянието на социализма, колкото и общо да е то. Това се вижда не само от работи като тия из селския живот, а и от ония, които са вдъхновени от борбата против националното потисничество: „Арменци“, „Заточеници“, „Хайдушки песни“. И в тях тъкмо личи приемствената връзка между Ботев и Яворов. Хората, за чиито страдания се говори в „Арменци“, са не само жертва на национално потисничество, не само мъченици на тирания — те са носители и на героизъм, те са борци против тая тирания. Протестът против националното робство се издига и преминава в протест против всяко потисничество, изразен в градации и с изключителни по силата си поетични сравнения със зимната буря. Въстаникът, герой в „Хайдушки песни“, носи черти на класическия български хайдутин с неговите социални стремежи, както го определя Ботев. Тия песни, извънредно оригинални по строеж и ритмика, показват, че един от учителите на поета е и нашата народна песен. Към това ни навеждат и други произведения от първия период на Яворов като „Луди млади“, „Овчарска песен“, „Павлета делия и Павлетица млада“. Основен мотив в тях е любовта. Но това е любовта на хората от народа — те интересуват автора, за техните интимни чувства търси той поетичен израз. И го намира — прост и естествен, понятен именно за човека от народа.

---

[1] Към психографията . . ., стр. 38,

Подробно и с похвати съвършено нови мотивът на любовта е разработен в лиричната поема „Калиопа“. Своеобразният начин, по който чрез оригинални образи и сравнения (развити в цели стихотворения) се предава любовният копнеж, музикалният естествен стих, умело използваните звукоподражания и други поетични средства, гъвкавият език, станал в ръцете на автора послушно оръдие — всичко това прави от „Калиопа“ прекрасна лирична поема. Отделните ѝ части са така построени, че всяка от тях по нов начин потвърждава основния смисъл на произведението: любовта като непобедима и неизбежна стихия. Пламенната любов на човека от народа тук е изправена със своята искреност и чистота срещу търгашеските стремежи и деспотичния нрав на богатия.

В „Луди млади“, „Овчарска песен“, „Калиопа“, „Павлета делия и Павлетица млада“, както и в останалите стихотворения от селския живот — „На нивата“, „Градушка“ и пр. — е показан народностният характер на Яворовата поезия от първия период. Чертите на народност са и в съдържанието, и в отношението на автора, и в неговия език, и най-после в достъпността на формата. Тия произведения се отличават — ако бихме могли така да се изразим — с демократичност не само в съдържанието, но и във формата. Колкото и изящен стил да има тая поезия, колкото и изискана да е тя в своята форма, тя може да се чете, може да се разбира и от най-простия човек, тя е понятна на всички. Което и стихотворение да вземем — „Май“ или „На нивата“, „Градушка“ или „Калиопа“ — и го сравним например с „Демон“ или „Видения“ от втория период, ще видим веднага кристалната яснота, с която пише Яворов лирика до 1903 г. — нещо, което — подчертавам — е обосновано от яснотата, определеността и народностния характер на съдържанието.

През първия период на неговото творчество вниманието на Яворов е погълнато от мисъл за тежката социална участ на хората. Дори когато рисува картини от природата, той проектира в тях понякога човешкото тегло. Така в „Есенни мотиви“ воят на халата по асоциация извиква представи от човешкото общество и на поета се струва,

. . . че не хала
бездънно гърло е продрала
и вън лудее с бясна мощ;
но че, *притиснат от бедите*,
цял свят си е надул гърдите
и стене в тая адска нощ. . .

Когато четем тия стихове, за нас е ясно, че това е критическият реалист Яворов, който вижда социалното зло, обхванало широко света.

Изобщо през първия период на своето творчество Яворов е тясно свързан с народа. Свързан е със своята съвременност, вълнуват го нейните проблеми. Мисията на поета според него е мисия обществена. Творчеството трябва да отразява народния живот. Делото на поета, както е посочено това и в „Епитафия", е служба на народа, на човечеството, на истината. Отделната личност, което значи и поетът — слива своята участ с участта на множеството. Така се решава проблемата за отношението между личност и общество: личността е служител на обществото.

★

През 1901 г. Яворов влиза като активен деец в македонското революционно движение във вътрешната организация на страната на Гоце Делчев, с когото завързва близко приятелство. Той издава в. „Дело" (от края на 1901 до края на юли 1902), в който се бори против великобългарската шовинистична буржоазия и двореца. „Дело" изобличава престъпните намерения и деяния на върховистите, на Фердинанд, на дворцовите кръгове, които искат да изкористят борбата на македонския народ за свои, класови, антинародни цели.

През 1902 и 1903 г. Яворов отива три пъти като четник в Македония. Там редактира нелегално вестник „Свобода или смърт!"

След смъртта на Гоце Делчев (1903) той се отдалечава от социалистите, с които дотогава все още има връзки. Постепенно напуска революционните позиции на Гоце Делчев и преминава в реакционното крило на македонските дейци.

От Македония през 1903 година той се връща разочарован, изгубил вяра в обществената борба. Връща се убеден, както сам казва, че е познал „суетността на всяка човешка вяра и надежда".[1]

Изобщо след 1900 година, особено около 1903, Яворов изживява криза, първите белези на която се долавят ясно в стихотворенията „Мечта" (1900) и особено „Нощ" (1901) — израз на драматична борба между личното начало и общественото. Кризата, както сам авторът обяснява, се състои в „крушение" на неговите „социални въззрения" и на „патриотичните" му мечти. Т. е. крушение на всичко, което го е свързвало с обществото, с народа. Той напуска социалните настроения и става индивидуалист, отклонява се от реализма и става символист, родоначалник на символизма у нас — със сбирката си „Безсъници" (1906—1907). Поетически израз на тая криза и на новото си верую той даде

---

[1] Спомен. — „Мисъл", г. XV, 1905, кн. 1, стр. 16.

в „Песен на песента ми“ (1906), която представя програма на настъпващия символизъм.

Бягството от обществения живот е общо явление, характерно и за други писатели през втората половина на 90-те години и началото на 20 век. Класовата и идейна диференциация продължава в особено рязка форма. Социалдемократическата партия придобива все по-определено своя класов пролетарски характер. Интелигенти и писатели, приели социализма с народническа окраска, не могат да следват Партията в нейния идеен растеж, като партия на революционния марксизъм, и преминават в разни буржоазни и дребнобуржоазни партии. Яворов в края на 90-те години бе се откъснал от Социалдемократическата партия, изостанал бе от нейното развитие и бе влязъл в сп. „Мисъл“, дето попадна под влиянието на индивидуализма. Той и без това не бе усвоил твърдо теорията на марксизма. В началото на 900-те години той се движеше в социалистическо-опортюнистични среди, чието въздействие е изпитвал понякога и по-рано. При това в оня момент го завладява силно разочарование от обществената борба — особено след поражението на Илинденското въстание. Тук иде и влиянието на френската символистична поезия, която той изучава, когато през 1906—1907 година за известно време е командирован във Франция. Разочарованието от обществената борба, откъснатостта от народа, обезверяването във всякакви идеали — всичко това създава почва за поезия песимистична, упадъчна. Такъв е общият характер на стихотворенията, които пише Яворов след 1903 година,— т. е. през индивидуалистично-символистичния период на своето творчество. В основата на тая поезия лежи субективният идеализъм. Тя разлага непрекъснато душата на личността с нейните най-субективни настроения. Не проблемите на обществения живот, не вълненията на обикновения човек, а „свръхземните въпроси, които никой век не разреши“ — ето какво я занимава. Самотност, безизходност, раздвоение, страх от живота стават основни мотиви. Основен образ в нея е смъртта. Пътят на човека е без цел — не извежда никъде. Тая поезия е проникната от отровно безверие във всяко човешко дело, от мрачен песимизъм. Тя е израз на безпътицата на самотната личност. Тя внесе у нас упадъчните настроения на западноевропейската буржоазна литература. Изкуството не служи на човека, на живота — то е самоцел. И показателно е, че именно за тая поезия — която означаваше нещастие за автора — буржоазната критика го величаеше.

Но това, което трябва да се отбележи, е, че и тук има противоречия — че не всичко, което Яворов пише през втория период, е упадъчно. Напротив, големият поет и сега мисли за хората. Не е прекъснал окончателно връзките си с живота и с реализма в изкуството. Не е изоставил съвсем критичното си отношение към стария свят. В 1904 г. той пише

рецензия за един том разкази на Максим Горки, преведени на български. Критици и писатели у нас, според него, не виждали, че българският читател иска „сериозна художествена литература". И ето сега — изтъква Яворов — „покрусеният читател иде да ни изобличи в жестока несправедливост, като ни посочва светлото чуждо, което отговаря на неговите назрели нужди". „Светлото чуждо", творчеството, което отговаря на назрелите нужди на читателя — това са съчиненията на Горки, които „осветяват и тъмните ъгли на общочовешката действителност" и чийто автор „е у дома си навред по света, дето живеят и се мъчат човешки същества". По-нататък е казано, че Горки „търси законите на живота, за да се съобрази с тях".[1]

Воден от интересите си към театъра, през 1905 година Яворов дава отзиви за няколко представления на народната драматична трупа. Той се възмущава, че на нашата сцена систематично се трупа „булевардна чужда смет".[2] Особено интересно за прогресивните моменти през втория му период е едно писмо, което той изпраща през 1910 година от Париж, дето е командирован, да се запознае с френския театър. Той е разочарован от него. На френската сцена царувал според Яворов „всемогъщ консерватизъм, една окочаняла рутина". Той вижда, че „московците" са отишли много по-напред. И затова съжалява, че не е отишъл в Москва вместо в Париж.[3]

В същото писмо е посочено, че в условията на тогавашното общество културният деец, писателят, не получава „отнигде ни признание, ни насърчение". Това поетът е знаел както от личен опит, така и от много други факти. Буржоазният обществено-политически ред тормози културния работник, пречи на неговата дейност. Такъв е ясният смисъл на едно изказване на Яворов през 1909 г. при някаква анкета между писателите. Покрай другото с горчива ирония, в сатирично-изобличителен тон, Яворов казва: „Напоследък се натрапи на вниманието ми най-вече командироването на един Д-р, възпитател, за една или две години в Русия, да изучи уредбата на тамошните институти за освесяване на полуумни и идиоти. Разбира се, това е едно твърде похвално разширяване на държавните хуманни грижи за глухонеми, слепи, луди, бесни и пр. Но аз зная умни и даровити хора, които работят за културата на тая страна сред непреодолимо препятствуващи условия (к. м.). Никой не обърна внимание върху тях — и в минути на неизбежното отчаяние мнозина от тях ще съжаляват, че не са се родили идиоти. . ."[4] Това е критично отношение

[1] П. К. Яворов. Избрани произведения, 1953, стр. 171.
[2] П. К. Яворов. Съчинения, 1936, т. V, стр. 180.
[3] П. К. Яворов. Избрани съчинения, 1953, писмо до П. П. Ивановски, стр. 198.
[4] При Пейо Яворов. — В. „Вечерна поща", 29 август 1909.

към буржоазната държава, към нейната антикултурна политика. Чрез Христофоров, герой в драмата „В полите на Витоша“, Яворов изразява на едно място своето отвращение от съвременната „буржоазна цивилизация и всички нейни юродиви порождения“.

През това време той издава биография на Гоце Делчев (1904), в която с поетично увлечение и възторг описва живота и делото на големия революционер, като заявява на много места, че споделя възгледите на Гоце. Между 1905 и 1908 г. печата „Хайдушки копнения“ — спомени за революционната борба в Македония. Отзовава се в стихотворението „Бежанци“ (1907) на робската македонска действителност с гневен протест против тираническия султански режим, против „вълчия човешки род“, против бога. Създава и няколко истински поетични песни, вдъхновени от една дълбока и трагична любов към сестрата на Петко Тодоров — Минка, починала от туберкулоза. В тях любовта, освободена от декадентското отношение към жената, е просто човешко чувство, чисто начало, светъл момент, който възражда човека, възвишава духа. Тя става мощна духовна сила, която връща към живота и озарява света с ярка светлина („Две хубави очи“, „Вълшебница“, „Ще бъдеш в бяло“, „Ела“). Има случаи, когато поезията му от символистическия период ни трогва с трагичния израз на ония мъчителни противоречия, които разкъсват душата на поета. Над него тежат условията на буржоазното общество. Той се задушава в атмосферата на света, в който живее, и възклицава: „Аз искам въздух и прохлада. . .“ Неговият изтерзан дух намира успокоение понякога само в природата. Колкото и да е песимистичен неговият поглед, колкото и да е затворен в себе си поетът, има моменти, когато той разкрива дълбока обич и нежност към човека, както е в стихотворението „Не бой се и ела“:

> Ела свидетелствувай — в мрачна безнадеждност
> как чезна за доброто, как му вярвам аз;
> ела свидетелствувай колко топла нежност
> душата ми опази в тоя леден мраз.

Поезията на Яворов — и тая от втория период — разкрива пред нас етичната личност на автора. Кошмарните видения, безкрайните безплодни разсъждения за човека и за неговия безцелен път досаждат на поета, уморяват го. Лирическото вдъхновение, нехранено от жизнена влага, пресеква. Яворов престава да пише лирика — последните му стихотворения са от 1909 година. Той прави опит — макар и все още върху почвата на индивидуализма — да се обърне към обективния свят на хората: написва двете си драми — „В полите на Витоша“ (1911) и „Когато гръм удари“ — „Как ехото заглъхва“ (1912).

Ако лириката на Яворов е мъчително настоятелен въпрос за смисъла и целта на човешката дейност — драмите са един вид отговор, известно решение. Решението на човешкия път, което не излиза от затворения кръг на индивидуализма, н е е н а м е р е н о п р а в и л н о, макар индивидуализмът тук да е смекчен от хуманистични настроения. Драмите на Яворов са документ за търсенията на интелигента у нас. Но независимо от това първата от тях — „В полите на Витоша" — е реалистична в много отношения. Покрай отражението на идейната драма на самия Яворов (в образа на Христофор) тя отразява по метода на критическия реализъм съществени страни от обществено-политическата атмосфера. Изобличени са изборните методи на буржоазните партии, похватите на буржоазните политици, техните користни цели в обществената дейност. Особено интересен, жив, убедителен е Стефан Драгоданоглу, изобразен като социален тип, представител на буржоазната класа, която чрез властта, чрез държавната организация урежда своите сметки, защищава своите лични интереси. Дори чрез брака на сестра си той иска да разшири икономическото си и политическото си влияние. В пиесата има сериозен драматичен конфликт. Но драматичната линия е доста покварена от многословие, лиризъм, декламация.

*

Своите лутания — там, дето с близък в по-голяма или по-малка степен до живота — Яворов въплъти във висохудожествена форма. Той откри нови пътища на художествен израз, нови средства за поетично внушение. Неговите заслуги за развитието на българския стих, на българската поетика са грамадни. В работи като „Калиопа", „На нивата", „Градушка", „Арменци" и много други стихът се изгражда с такава лекота, сякаш това е естествената реч — от нея той се отличава само по своята оригинална образност, ритмика и мелодичност. В писането на стихове Яворов е изключителен майстор — виртуоз. Той разчита твърде много на музикалната сила на стиха, която постига по различни начини: подбор на думи по звукове и дължина, звукоподражания, смесване на различни размери и т. н. Но всичко това е в зависимост от съдържанието. Той умее чрез инструментовката на стиха при един и същ размер (както това е и у Вазов — но тука е в по-голяма степен) да получи различни музикални и ритмични ефекти. Особено характерна в това отношение е „Калиопа". Той има свои, чисто яворовски похвати. Характерна особеност на неговия поетичен стил е например съчетанието на две съществителни, едното от които играе роля на епитет, сравнение или метафора. Така той обновява, освежава и употребяваното по-рано. Вместо остарялото „пламенно слънце" той ще каже:

Ручок дохожда и слънце-пламък
прежуря. . .
(„На нивата")

Банализираното „железни окови" изпод неговото перо зазвучава с нова, свежа сила:

Звънят окови-железа
(„Нощ")

Известно е, че у него — както намекнах още в началото — чувството достига най-високо напрежение и намира израз главно в хиперболични образи и повторения. Но повторението у Яворов придобива съвсем нова форма. За да се подчертае психологическото състояние, в известни случаи думата, която го изразява, се повтаря, като се засилва с епитет:

Имъка, знойна мъка нокти
в сърцето ми забива
(„Нощ")

Тук — както впрочем и в други случаи — от неговото поетично майсторство се учи Вапцаров.[1]

При силно мъчително чувство изречението се разлага по особен начин, като частите му се разделят с повтарящ се глагол. Така изразът: „Не мога да поема дих" у Яворов се превръща в дълбоко драматична фраза:

. . . не мога,
не мога дих, не мога да поема. . .
(„Нощ")

Яворов умее да придаде индивидуален характер на своите работи — всяко негово стихотворение има свой образ и се запомня. Думата, разбира се, е за работите му от първия период, в които всичко това се определя от конкретното жизнено съдържание и само за някои от втория, които са израз на по-широко значими преживявания. Само в тия работи богатата поетична форма е наистина жива форма на живо съдържание — и това единство е, което вълнува, заразява, действува.

---

[1] У Вапцаров ще срещнем:

А бяхме млади,
бяхме толкоз млади! . . .

Или:

а беше рано, беше много рано . . .
(„Писмо")

Нека подчертаем още по-ясно: богатството на формата, разнообразието и оригиналността на поетичните похвати през първия период е в зависимост от дълбочината и жизнения конкретен характер на впечатленията, наблюденията, образите в тях.

Ние нямаме възможност тук да изредим дори най-главните черти, които характеризират поетичното майсторство на Яворов, но не можем да не кажем няколко думи за неговия език. Яворов разполага с извънредно богат речник. Има думи, намира изрази за най-тънки нюанси на мисълта и чувството. Умее да предаде с предметно слово — слово, което означава осезаеми неща — дълбоки вътрешни преживявания. Неговата реч е емоционално наситена и предметна. Той познава много добре народния език и го използува умело. Към примерите, които посочихме, когато говорихме за „На нивата“, тук ще прибавим и такива като: „Чернило черно орисници ми предвещаха“, „неволя черна“, „изтихом пееш“, „разпръсна-щат се по света“, „забрави-щат мен, „а веднъж удари, дважди виком вика“ и много други. Народни изрази и думи влизат така естествено, така уместно в неговата поетична реч, че с това той може да служи като образец на днешните наши поети. Езикът на Яворов е толкова хубав, така чист, така звучен и правилен, че доставя истинско удоволствие на четеца и слушателя на неговите стихове — той е една от силите на неговата поезия.

*

Своята поезия Яворов създаваше — както това е в буржоазното общество с всички писатели, излезли от народа — при трудни жизнени условия — при чиновническата работа, която той върши като телеграфист, като библиотекар в Народната библиотека и като артистичен секретар в Народния театър, дето стои от 1908 г. до края на 1913 г. Цял живот той няма възможност да се отдаде свободно на литературната си работа. Още в 1897 г. Яворов се оплаква в едно писмо, че искал да преведе нещо, но нямал време: дежурството било много тежко. „Едва ми остава време да туря нещо в главата, за да не отвикна да мисля. . . Службата ме убива!“[1] Пред домашните си той повтаря постоянно това оплакване: „Туй пусто телеграфчийство не ми дава възможност да работя“.[2] През 1906 г., обременен с дългове, той пише: „То било ужасия да навалят полица след полица!“[3] „Мъчеше го много сиромашията“ — съобщава за същото време сестра му Ека-

---

[1] Писмо до Пейо Гарвалов, писано в Сливен на 5 декември 1897. — П. К. Яворов „Избрани произведения“, 1953, стр. 188.

[2] М. Арнаудов. Из живота на П. К. Яворов, 22.

[3] Непечатано писмо до Никола Найденов от 21 май 1906 г., писано в София.

терина.[1] Той постъпва като драматург в Народния театър, защото се убедил, че „със свободно писателство не се живее“. За осем месеца от литература вземал 100 лева.[2] А като влязъл в театъра, бил „премного претрупан със служебна работа“ и нямал свободно време за поетическите си интереси.[3] При това тормозили го — искали да го предизвикат да напусне театъра. От едно негово писмо научаваме, че уволнението му било „на дневен ред, но по разни причини“ не го извършили. „На всеки случай — продължава Яворов — смятам, че през есента най-късно по един или друг начин ще ме изкарат из Театъра, за да настанят някой партизанин“.[4]

Всред такива несгоди, немотия и тормоз бе го поставило буржоазното общество, докато му нанесе последния най-страшен удар, който го накара втори път да посегне на живота си.

Трагичният случай е известен. Обидно е за паметта на големия поет да доказваме, че той няма вина за смъртта на Лора — това е толкова очевидно. Но ние не можем да не подчертаем подлото отношение на буржоазната общественост към него след самоубийството на Лора. Жълтата буржоазна преса си прави сензация от трагичния случай. Тя разнася интриги, клевети, някои вестници направо го обвиняват в убийство. В буржоазните среди клеветата се поддържа със злобна упоритост. Въпреки очевидната невинност на поета, съдът не прекратява делото, протака го „под давление на заинтересувани странични влияния.“[5] А Яворов, който е ослепял, след оздравяването си, се готви за литературна работа — събира материал за ново списание „Дума“, което щял да редактира. Но той е в тежко материално положение. Остава без всякакви средства. Буржоазната държава отказва да му даде пенсия. При това той е дълбоко огорчен, неизцеримо отровен от атмосферата на клевети и обвинения, които създават около него буржоазните среди. Както пише в едно от предсмъртните си писма — той е „увенчан с една най-мръсна клевета“, срещу която няма сили вече да се бори. „Няма защо да чакам — съобщава в друго писмо — да изпадна до степен на просяк или да отида в лудницата“. „Липсата на средства и неправедният съд ме подтикват. . .“ — признава в трето предсмъртно писмо.[6] „Преди да протегна ръка за помощ, ще туря край на живота си“, заявява той пред един свой приятел.[7] И вече не вижда друг изход освен самоубийството.

---

[1] М. Арнаудов. Из живота на П. К. Яворов, стр. 22.

[2] Към психографията . . ., стр. 23.

[3] Към психографията . . ., стр. 41.

[4] Непубликувано писмо на Яворов до брат му Атанас; датата неизвестна, тъй като писмото е скъсано и тъкмо тая част с датата е изчезнала.

[5] М. Арнаудов. Из живота на П. К. Яворов, стр. 51.

[6] П. К. Яворов. Съчинения, том V, стр. 290 и 291.

[7] М. Арнаудов. Из живота на П. К. Яворов, стр, 104.

Докаран до такова положение, на 16 октомври 1914 година (стар стил) Яворов се застрелва, след като е изпил предварително чаша отрова. Тоя път смъртта е сигурна.

Такова е отношението на буржоазната общественост към един от най-светлите синове на нашия народ. Но трябва да изтъкнем, че това не е единствен случай — буржоазното общество се е отнасяло така към много от най-добрите български писатели. Нима след съединението на Северна и Южна България не бяха прогонени в емигрантство Вазов и Величков? А през 1907 година нима Величков не избяга от родината си, отвратен от обществено-политическата поквара, и умря в чужбина? Когато напусна България, той заяви публично. „Живее се в поробена страна. Не се живее в опозорена страна“. . .[1] Алеко Константинов беше направо убит. Пенчо Славейков беше прогонен от народняците и умря в Италия. Излишно е към тоя списък да прибавяме добре известните имена на писатели-антифашисти, преследвани и убити от фашистката власт. Отвратен дълбоко от буржоазните среди, от буржоазните институти, Яворов веднъж заявява пред близък свой човек, че би искал да иде да умре на чужда територия.[2]

С голяма част от своето творчество — с лириката си от първия период, с най-хубавите си работи от втория период — Яворов влиза като един от най-големите поети в реалистично-демократичната линия на нашата литература от миналото, т. е. в златната съкровищница на нашата национална литература. Разбира се, работите му от първия период са, които определят неговото място и значение. Той създаде произведения като „На нивата“, „Градушка“, „Май“, „Арменци“, „Заточеници“, „Калиопа“ и много други, които са между най-значителните и най-художествени стихотворения в нашата лирика и представят образци на съвършено единство между съдържание и форма. С тях той е действувал върху своите съвременници, действува и върху днешните хора. Те имат голямо естетическо въздействие и обществено-възпитателно значение. Те илюстрират оная висока степен, до която е стигнало българското художествено слово и от която нагоре трябва да върви днешната наша поезия. Реалистичното творчество на Яворов е една от най-здравите основи, върху които се изгражда нашата днешна социалистическа литература.

И тъкмо затова — за значителното съдържание на неговата поезия и за прекрасната ѝ форма — още когато излиза първото издание на неговите „Стихотворения“ (1901), той е посрещнат с възторг от прогресивната кри-

---

[1] Вж в. „Ден“, 30 септ. 1907.
[2] М. Арнаудов. Из живота на П. К. Яворов, стр. 44.

тика. Той става в скоро време широко известен и популярен в демократичните слоеве на обществото. „Още с появяването си в литературата — пише тогавашният критик Йордан Маринополски, — той ни стана бизък, ние се привързахме към него и посрещнахме като празник всяко ново негово произведение.“[1] А списание „Ново време“ от 1904 година свидетелствува: „Макар и млад, Яворов беше един от най-надеждните и симпатични наши поети. Всяка негова работа се посрещаше с любов от признателните български читатели“. Цели поколения живеят с неговата социална поезия. В „Червен народен календар“ за 1902 година е препечатано стихотворението му „На нивата“, „Градушка“, „На нивата“, „Арменци“ и други влизат във всички сборници, приготвени за работнически сцени преди войните. На работнически вечеринки от онова време, та дори и след войните, Яворов се декламира с голяма любов и посреща с радост от публиката. В една анкета, направена от в. „Балканска трибуна“ в 1910 година, на въпроса, кои са най-любимите им съвременни български писатели, читателите се изказват в огромното си мнозинство за Вазов и Яворов.

Известно е, че той е любим поет и един от учителите на Вапцаров, който декламирал с особено увлечение „Калиопа“ и „Заточеници“. Иван Зурлов в „Записки на политкомисаря“ съобщава, че на новогодишна вечеринка (1944) партизаните декламирали работи от Ботев, Вазов, Яворов и Смирненски.

Яворов е влязъл в съзнанието на българския народ като демократичен, като любим национален поет. Той създаде лирика, с която упражни голямо влияние на поетите, дошли след него. Той е учител на мнозина от нашите революционни поети-антифашисти и социалистически реалисти: Христо Смирненски, Никола Вапцаров, Христо Радевски, Никола Фурнаджиев, Веселин Андреев, Крум Пенев и др.

Тоя неспокоен творец живееше във вечно търсене. Проектите за нови драми, вече социални, за които се споменава от негови приятели, са указание за нова насока на неговата творческа мисъл. „Аз ще дам един тип на капиталист, та и духът на Маркса да остане доволен. . .“ — заявява той пред Асен Златаров към края на живота си. „Първично натрупване на капиталите чрез грабеж. . . Нов човек се ражда под габровските и сливенски небеса“. . . „Социална поезия искат от мене — продължава Яворов, — ще им дам истинска социална драма, па да видят изменил ли съм на своята стара любов“. И след това показва българския превод на Марксовия „Капитал“. Ясно е, че към края на живота си Яворов отново се замисля сериозно над въпросите на социализма. И това, което признава пред Асен Златаров

---

[1] Литературната реакция у нас. — „Съвременна мисъл“, год. IV, кн. 5, стр. 350.

след първия си опит за самоубийство, е твърде знаменателно. „Много пътища и завои минах — казва той — и много неща от миналото съм забравил, но никога не се заличи за мене споменът за първите ми години на размисъл. Аз бях социалист. В апаратната стая на телеграфа всякога имаше брошурки. И аз, братко, съм учил „Основите на социалната демокрация“ (от Карл Кауцки). И ги запомних: когато ровя дълбоко в душата си, намирам, че от всички светли мигове на живота ми времето на тая ми вяра е била най-хубавото. . . Разбира се, животът ме тласна в друга насока, но за социализма аз имам всякога чувството на вярващия: **единственото човечно и светло учение на новите векове си остава само той** (к. м.).[1] Едно признание извънредно ценно. То значи, че след всички ония колебания, търсения, съмнения на неговата изпитлива мисъл, на неговия тревожен ум, през които минават извивките на неговия жизнен път, той се връща към вярата си от младините — към социализма. Тая вяра не можа да даде нови поетични плодове поради трагичната смърт на поета, но признанията му за социализма показват най-хубавите и благородни страни на неговия образ като човек и поет.

Пред края на своя живот Яворов протегна ръка с вяра и упование към бъдещето — към нашето време.

[1] Асен Златаров. Трагедията на П. К. Яворов, 1925, стр. 62—65.

НА НИВАТА

Недей дочаква и зори,
върви ори, ори, ори. . .
Като няма прокопсия,
плюл съм в тая орисия!
Не мигнал, ставай: ей месец още
насред небето, дълбока нощ е,
главата тегне, а сън очите
залепя сякаш. Какво е време?
Великден иде, пак оран, семе
земята чака, нижат се дните.
По-скоро, хайде! че да се впряга;
съседа чуваш и той се стяга.
Излезеш, идеш в земя корава
напънеш рало, халосаш вола. . .
Мъглата нощна затъне в дола,
огрее слънце и чак тогава
за отдих спреш,
а свяс се вий —
и пак поглеж:
Дий. . .
Дий, воле, дий!

*

С трънак и плевел се бори,
весден ори, ори, ори. . .
Като няма прокопсия,
плюл съм в тая орисия!
Настане утро, гори небето,
цветя миришат, ехти полето:
овчар засвирил, стада заблели,
по всички храсти пилци запели.
И гледаш, слушаш, не знам, досадно
защо ти стане: их опустяло!
В гърдите нещо така заяло,
че кръв застива в сърцето страдно. . .
Ручо̀к дохаждa и слънце-пламък
прежуря, пали дърво и камък;
а в пот възвряла гори снагата.
Да караш вече къде ти може?
И кръст изправиш най-сетне, боже,
па вземеш гладен завчас торбата.
И лучец еж,
водица пий —
и пак поглеж!
Дий. . .
Дий, воле, дий.

*

До гроба слънце те гори,
и все ори, ори, ори. . .
Като няма прокопсия,
плюл съм в тая орисия!
Дома се върнеш окапал вече
по късна вечер и отдалече
зачуеш в село и плач и врява. . .
Какво ще бъде? — недоумява
кратуна проста: а виж излиза,
че бирник царски дошъл е днеска
и сиромаси — тресе ги треска:
„Не взема само от голо риза,
дете от майка!“ — тъй всеки дума.
И ще помислиш, че бие глума:
„Да готвиш толкоз!“ О-хо, в главата
почешеш ли се тъй-нà еднъжки,
парѝ да падат наместо въшки!
И смяташ, мислиш, до механата.
Там колко щеш
на вяра пий,
че то поглеж!
Дий. . .
Дий, воле, дий. . .

*

Така си мреш,
така сме ний,
така — поглеж!
Дий. . .
Дий, краста, дий!

ПРЕД ТЪМНИЧНИЯ ЗИД

Пред мен стои зловещ и хладен,
обрасъл с мъх, тъмничен зид;
ръшат за лъч прозорец жаден,
врата ръждиви. . . мрачен вид.

Стои — свидетел грозен, вечен
на зло, нищожество, разврат;
стои, в проклятия облечен;
стои намръщен, с кръв облят.

Стои, немей. . . и шепна ази:
Да бе ти, зидо, говорил,
какъв ли речник ти пред нази
със думи нови би открил?

От теб научил би певеца
за кръвна песен нов език —
по-страшен бил би от свинеца
пророческия негов вик!

Стои, немей. . . и шепна ази:
Да би се, зидо, в миг срутил,
какви картини ти пред нази —
картини адски — би разкрил?

Стои скала тъй сред морето
със смърт жестока на гърди.
Виси тъй облак на небето
и скрива светлий рой звезди.

Ала настане ден уречен,
надвиват бурните вълни,
гранитът пада, с шум увлечен,
в шира безбрежен — глъбини.

Настане час и вихрът буден
разгонва облаците с бяс,
звездите светват с блясък чуден,
с привет обаен гледат нас. . .

Ще дойде ден, и кръв и сълзи
ще блъвне тука камен всяк,
на правий гняв под вихра бързи
ще рухнеш ти — ти, зидо, як!

НА ЕДИН ПЕСИМИСТ

Да, роб е той, народа, и спи дълбоко, гробно,
в безчувственост нехайна, в мълчание беззлобно
на привичен покой:
окови тежки влачи и тъй смирен умира,
че щастието сякаш в неволята намира.
Да, брате, роб е той.

Но хулна реч не казвай, недей го кле жестоко,
че уж не виждал злото, когато по-дълбоко
забива нокти то —
и смучи, и досмуква последната остала
живителна кръв капка, в снагата всичко дала;
защо грешиш, защо?

Аз зная, ти го любиш, неволника вековен,
и с болка го ругаеш, в копнежа си синовен,
знам твоите мечти. . .
Че раснал си при него, че залък твърд и черен
делил си нявга с него; ала кажи, син верен,
познаваш ли го ти?

Уви, да беше знаял съмненията тайни
и жалбите сърдечни и мъките безкрайни
на тоз прегърбен роб,
ти в ужас би настръхнал, не клел би тъй злобливо
и участта му тъмна оплакал би горчиво,
кат зинал бащин гроб.

А той се мръщи ядно на робството в хомота,
той чувствува дълбоко неправдите в живота,
но не и трезва мощ. . .
Че злата орисия в бедите обвинява
и с поглед към небето пощада ожидава:
слепее в черна нощ!

Иди, иди при него: лъчата всепобедна
на знанията твои — в тъмата непрогледна
там нека възсияй.
Прогледнал, той ще скъса оковите тогава
и към честита бъдност пътеката най-права
самси ще да узнай.

ЛУДИ-МЛАДИ

Тя ме иска, аз по нея
мир не зная, луд лудея;
аз от стара майка крия,
тя от татко зъл бекрия.

Дето седне, дето стане,
пуста майка, и захване:
„Тебе, синко, е прилика,
чуй, съседкина Велика.

Хем да видиш! домовита.
Знаят всички, даровита. . .
Тя честта ми ще да пази,
старост няма да погази!“

Ей че глупо! Що да сторя?
Пак е майка, с ум се боря!
И мълча си, а сърцето,
бяс го къса него клето.

В кьта легнал Росин татко,
чашите целува сладко,
пие вино и ракия,
па я хока и кори я:

„Дъще, взеха ти главата
кладенците и хорàта;
дъще, стига си бесняла,
след обесници лудяла.

Слушай! Станча одобрявам,
с Хъков Станчо те главявам;
днес баща му — той ми рече,
аз му рекох. . . свърши вече!“

А Росица слуша клета
дума страшна, триж проклета,
слуша, тръпне и проклина.
Го̀рко, боже, нам двамина!

Тя ме люби, а по нея
аз дене-нощe лудея;
аз от стара майка крия,
тя от татко зъл бекрия.

Мръкне — мине, вардя време,
чак и господ да задреме,
тикна в пояса камата,
пак към Росини в тъмата. . .

Тръне-мръне кой ти гледа?
Плет да бъде десет реда,
спят ли кучета и хора,
бог помо̀зи — хоп на двора. . .

Там в градината Росица,
плахата ми гълъбица,
восък бледа сред шумака,
вие китка, мене чака.

Че сърце глава не пита,
то е птичка дяволита:
дето иска се пилее,
дето иска, там ще пее.

ОВЧАРСКА ПЕСЕН

Свърнах стадо, либе Радо,
  снощи на полето
и полегнах, час подремнах,
  съних зло проклето:

уж са били теб годили
  за Радой съседа,
теб годили, мен сватили
  с мъка сърцееда.

Скокнах: болно неповолно,
  трепна ми сърцето;
кръст направих и оставих
  стадо сред полето. . .

Късни нощи, а пък още
  свещ у вас гореше;
твоя радост, моя жалост —
  кой ви госта беше?!

ЕСЕННИ МОТИВИ

I

Повя горняка през полята,
залюшна дървесата —
и от настръхналите клони
листа увехнали орони.

Горняка разпиля листата
далеко из полята:
стоят самотно черни стволи
и скръбно махат вейки голи. . .

II

Денем призраци мъгливи,
нощем тъмни тъмноти,
пъплят облаци дъждливи
в поднебесни висоти.

Дух на вглъхнало мрътвило
сред природата немей;
а в гърди сърце унило
сякаш мъртво — леденей. . .

III

Духна вятър от усои
и небето проясни,
ширнаха се без граница
тъмномодри висини.

И звездите към земята
гледат с уплах и тъга:
те едвам я разпознават —
кална, дрипава сега.

IV

Безмълвна нощ и адски мрак . . .
И нигде звук, и нигде зрак:
почти допират до земята,
тъй ниско виснат небесата.

Духът страдае притеснен,
умът блуждае ослепен. . .
О, боже, дай една звездица —
и глас, макар на нощна птица!

V

Не млъква вой! — стихийна буна. . .
Не млъква зимната фъртуна,
по-ненадейна всеки час:
ту забърбори тя плачливо,
ту прихне ядно, закачливо,
ту чак в небе извие глас. . .

И струва ми се, че не хала
бездънно гърло е продрала
и вън лудее с бясна мощ;
но че, притиснат от бедите,
цял свят си е надул гърдите
и стене в тая адска нощ. . .

ПРОЛЕТ

Стопи се мартенския сняг
и селската речица, довчера заледена,
облива с пяна своя бряг,
от топъл вятър съживена.

От ранно утро още грей
разпаленото слънце от модър свод небесен,
високо птичката се рей
и пролетта здрависва с песен.

Навсякъде живот и шум,
нивята се пробуждат за своите юнаци:
препълнен е отъпкан друм
от работливите селяци. . .

КАЛИОПА

„Де, момче, ума ти хвърка?
Все навън ти са очите!
Дявол някой тук се бърка:
пак разтеглихме ушите.

Палешник ли туй ще става
или за носа ти брънка?
Кош кюмур се достопява,
а ти още гледай вънка!. . .“

Като лека перушина,
седем о̀ки преброени,
чук извива юначина,
бий метала разкалени.

— Трак-чук, жан-жин, трака-чука —
наковалнята възгласяе.
И духалото се пука:
дъха, пъха и приглася.

Гледай искри, рой звездици
от желязо нажежено,
гледай огнени езици
от огнище разжарено.

„Хей, момче!. . .“
— Жжин! чука-трака. . . —

Нека стария нарежда!
Що ли момък трънен чака,
често-често вън поглежда?
— Там-сам! Зън-вън. . . бива-бива. . .
Кали-Кали-Калиопа! —
Наковалнята звънлива,
присмехулка върла хлопа.

— Зън-вън, трак-мрак!
—Боже мили,
още няма я зората. . .
Удря момък, удря, сили —
на гърди навел главата.

За гидия от небето
слънце сутрин не изгрява,
среща, хе — отзад пердето
нему то се навестява.

II

Бог знай вече, де далече
в диви пущинаци,
зъл магесник прокобесник
имал бил конаци.

Светлолица хубавица
с него там живее
и запряна тя горкана
тъжи и линее.

Зъл магесник прокобесник
пази и завижда —
сяда-става, не остава;
слънце я не вижда!

Но в твърд синя над пустиня
грейне ли луната,
бяс умира — не се спира,
яхнал на метлата. . .

Че ще ходи и ще броди
по гори мъгливи,
да сборува и пирува
с бухалите диви.

А клетица хубавица
до прозорец седне,
на звездите в синевите
волно да погледне.

Птичка мила пъстрокрила
скоро прелетява,
хубавица с песенчица
тихо утешава.

×

Стар болярин — зъл лихварин
в края наш се слави;
той палати най-богати
сред града направи.

Пази старо грозно харо
Калиопа красна,
като в клетка зад решетка
птичка сладкогласна.

Стар болярин — зъл лихварин
варди я страхливо,
от световен взор греховен
крий я завистливо.

Но зората в небесата
заран щом се пукне,
стар нехаря към пазаря
гледаш го че хукне.

Ще преброди, ще обходи
градските мегдани,
ще се лута да набута
кожи недодрани. . .

Болярkиня сиротиня
трепетна тогава,
като в треска там завеска
бърже отвалява.

А отсреща я посреща
с поглед буйнопламен
млад момчина юначина,
хубавелек хвален. . .

III

Калиопа хубавица,
болярkиня милолица,
лудо младо, не люби:
младостта си,
радостта си
не губи!
Не за чужди зрей в градина
росна алена малина,
лудо младо, разбери —
и човешки
ум лудешки
събери!

Стар стопан лехите гази
и малина зорко пази,
лудо младо, харно знай:
жар безумен
с хлад разумен
обюздай!

×

Огънят е пакост жива,
с огъня игра не бива,
луда млада, проумей:
с него — знай си! —
не играй си,
ох недей!

Че за дявол кът едничък —
пусти огън, бог самичък,
луда млада, отреди:
дявол черен
злонамерен
в огън бди.

Момково сърце немирно
пещ е съща, де безспирно,
луда млада, страст пламти;
умна бивай,
в пещ не вливай
масло ти!. . .

IV

Млади, млади, ум не може
вам сърцата да смири!
А защо с крила ти, боже,
пеперудите дари?

Пеперудата с крилата
обикаля редом свят
и целува по листата
всеки нов и хубав цвят.

Младо с дим и плам в сърцето
щуро ходи по света,
че за пакост по небето
бог създаде любовта. . .

Млади, млади, ум не може
вам сърцата да смири!
А защо с крила ти, боже,
пеперудите дари?

V

Къдрав, лих поток се пени,
блъска се от бряг на бряг;
плахо папрати зелени
гледат лудия му бяг.

И топола там висока
  на едина бряг расте,
а отвъде над потока,
  злак-бръшляна вий листе.

Ден и нощ бръшлян посяга
  към тополина снага,
вейки гъвкави протяга
  с умилителна тъга.

И топола се навежда,
  щом ка' вятър полъхти,
нежно към бръшлян поглежда
  и приветно му шепти.

Но потока с яд го тласка,
  докогато го отбий . . .
И бръшлян не може с ласка
  гиздосия да обвий.

VI

Кръст превива юначина,
  чук извива,
и замислен и унесен
тихом пее тиха песен:

„Хубава си, мила моя,
  любава си:
гъвък стан, фиданка съща —
кой, кажи ми, го прегръща?

А косите — грейно злато,
  и очите,
две звезди под вити вежди —
чий са сбъднати надежди?

Бузи али — рози, мила,
  рай мечтали,
устни захар, шия млечна —
но кому са сладост вечна?

А гръд бяла, слънце нивга
  не видяла,
а на нея кой почива
и нощем честит заспива?"

×

Ший грижовно хубавица
  и любовно
през прозореца поглежда,
па си шепне и нарежда:

„Волен, хубав, мой соколе,
  млад и любав,
брат бъди ми, враг не бивай,
огън поглед тук не впивай.

Че гори ме твоя поглед —
  умори ме!. . .
Що е слънце на лозата,
жадна, болна за росата?

Неи — драга, — мой соколе,
  дай ѝ влага!
Слънцето тогаз да грее
и лоза ще зеленее!

А милувки дай на млада —
  и целувки!
Те са, те за хубавица,
като за лоза росица. . .

VII

Две сърца се знойно любят,
  старо хаpo ги дели:
дали времето си губят
  или бог ще се смили?

АРМЕНЦИ

Изгнаници клети, отломка нищожна
от винаги храбър народ мъченик,
дечица ни майка робиня тревожна
и жертви на подвиг чутовно велик —
далеч от родина, в край чужди събрани,
изпити и бледни, в порутен бордей,
те пият, а тънат сърцата им в рани,
и пеят, тъй както през сълзи се пей.

Те пият. . . В пиянство щат лесно забрави
предишни неволи и днешни беди,
в кипящето вино щат спомен удави,
заспа-ще дух бодър в разбити гърди;
глава ще натегне, от нея тогава
изчезна-ще майчин страдалчески лик,
и няма да чуват, в пияна забрава,
за помощ синовна всегдашния клик.

Кат гонено стадо от някой звяр гладен,
разпръснати ей ги навсякъде веч —
тиранин беснееш, кръвник безпощаден
върху им издигна за всякога меч;
оставили в кърви нещастна родина,
оставили в пламък и бащин си кът,
немили-недраги в далечна чужбина,
един — в механата! — открит им е път.

Те пеят. . . И дива е тяхната песен,
че рани разяждат ранени сърца,
че злоба ги дави в кипежа си бесен
и сълзи изтисква на бледни лица. . .
Че злъчка препълня сърца угнетени,
че огън в главите разсъдък сушѝ,
че мълния свети в очи накървени,
че мъст, мъст кръвнишка жадуват души.

А зимната буря им сякаш приглася,
бучи и завива страхотно в нощта
и вихром подема, издига, разнася
бунтовната песен широко в света.
И все по-зловещо небето тъмнее,
и все по̀ се мръщи студената нощ,
и все по-горещо дружината пее,
и буря приглася с нечувана мощ. . .

Те пият и пеят. . . Отломка нищожна
от винаги храбър народ мъченик,
дечица на майка робиня тревожна
и жертви на подвиг чутовно велик —
далеч от родина, и боси и голи,
в край чужди събрани, в порутен бордей,
те пият — пиянство забравя неволи,
и пеят, тъй както през сълзи се пей!

НОТАТА

II

Защо след толкова възторзи
по хубавия идеал,
защо са тия детски сълзи
на малодушната печал?

Изпаднал си на зло в ръката...
Отвсъде гонен и презрян...
Що искаш? — Лъч на светлината
де е от бухали търпян?

Отбягвали те вси — тревожни...
И — никой да те утеши...
Какво! в пигмеи ли нищожни
— за грях! — съчувствие, — души?

Да служим честно на доброто,
ти знаеш чакат ни беди;
тогава — забрави теглото
и мъж действителен бъди.

IV

— Макар и тъй да бъде — на твойте изпитания,
да няма равни под небето,
все пак, при сбора общи на хорските страдания,
ще бъдат капчица в морето.

Съвет ли ще ми искаш? — вникни, по-харно в нуждите
на тоя век тъй много хвален —
и на бедите свои тогава ти, чрез чуждите,
ще видиш извора им кален.

И щеш глава издигна посред онеправданите,
че право — дълг, ще те повика
край труженици други, измежду нас избраните,
на пот. . . с лопата и мотика.

V

Не ме е страх от хорски съд, присъда —
не всякога е прав света,
не ме е страх! — в тъмница нека бъда,
но. . . да мирува съвестта.

Че тя е страж, що крие се у нази —
дълбоко в нашите гърди,
мълчание незабелязан пази
и над постъпките ни бди.

Кръстосваме из пътищата разни
на тоя свят безгрижно ний,
а там, пред нас, под цъфнали съблазни,
погледнеш — примчица се крий.

И някъде. . . „Престъпнико нищожни!“
обажда се внезапен глас. —
„Престъпнико!“ — озърнем се тревожни
и потъмней светът за нас.

Затворим се: „Престъпник!“ — по стените
чъртае някой адски дух,
избягаме: „Престъпник!“ — по стъгдите
и камъните шепнат в слух. . .

Не ме е страх от хорски съд, присъда —
не всякога е прав света,
не ме е страх — в окови нека бъда,
но да мирува съвестта!

VI

. . . Не е за него дума! — говоря за тълпата,
за пъстрата оная, що пъпли по стъгдите
и празна се прозява: загледай се в лицата,
не са човешки — вълчи. . . Вълка — удрѝ в зъбите!

А пък народът — знаеш: след ралото си ходи,
над калната мотика измъчен се привежда
и с брадва на ръката по мраз в горите броди —
трудът му е утеха, трудът му е надежда.

Такъв го аз обичам; обичам го, не крия,
тъй както може само синът баща да люби,
с наивната му глупост и детска простотия,
с пороците му дребни и халосии груби.

Ала погледай, ето — обраснали с бодили,
обраснали с трънаци обширните полета. . .
все пак така те нивга не би се изтощили
и всякога са почва от нищо неначета.

СИЗИФ

По случай известното, настанало
напоследък у нас народно вълнение

Внимание, безгрижни! О, глупави деца,
барут с главня гореща без страх недейте рови!
Защото. . . гръм ще спука изплашени сърца
и пламък ще ви лъхне и дим ще ви изтрови. . .

Най-здравата верига Вулкан да изкове,
свържете великана и — пак го не дразнете:
повий ли той — разсърден — стомана-членове,
верига ще си найде на вас по вратовете.

До кост засегна ножът и — ето страшен рев!
Народ от болки пъшка — не морски шум сте чули. . .
А страшни са устата на зиналия гнев —
тях планини олово не може ги затули. . .

Народ — Сизиф! И той е осъден да страдай
в подземието мрачно на слепота духовна
и да търкаля камък — страдание без край —
огромен, тежък камък, по урвата световна.

И пот и кръв облива измъчено тело
и клетникът полека към върха приближава,
а там почивка сладка. . . Но камък — вечно зло —
от адски сили тласкан, назад се провалява.

Тъй вечно продължава.

Жестоки богове,

днес малко ли титанът — наказан — в мъки тъне?
Защо на пътя негов ви злобата зове,
да стелите там още и кремъци и тръне?

А може би да щете — отчаен — мъченик
под камъка падающ главата си да сложи —?
премазан — да замлъкне? Че от всегдашен вик,
от стон, от грохот вечен сънят ви се тревожи?

Пазете се! И вижте. . . Не знаете ли страх?
Сизиф скала подига! — Къде ли ще помери?
И, ако той я метне, Олимп ще рухне в прах,
от тътен чак небето над нас ще затрепери. . ,

МИНЗУХАР

Току-що пролетното слънце
изпрати първичка целувка
  на полето —
и ти прибърза, минзухарче,
да вирнеш хубава главица
  към небето.

На млада пролет първа рожбо,
кому е твоята усмивка
  росна, блага?
О, нивга младенец невинен
така благат не е поглеждал
  майка драга!

А никаква ли черна мисъл
под грейнало чело не криеш,
  цвете мило?
Че може утре замразено
да клюмнеш мъртво, щом си толкоз
  подранило?

Напразно питам. Ти спокойно
и радостно лице подлагаш
  на лъчите,
тъй щедро днеска що разлива
засмяно блясналото слънце
  в синевите.

Цъфти безгрижно! Тъй сърцето,
когато щастието грейне
   и го стопли,
не ще да знай бедите бъдни,
че в него място не намират
   горки вопли.

ВЕЛИКДЕН

На брат ми Атанас

Един — и втори удар в безмълвието нощно. . .
Задружно проехтяват църковните камбани
и светла вест се носи; повтаря я всемощно
разбуденото ехо в намръщени балкани
и тласка я нагоре към висини бездънни.
Нощ мрачна оживява — тържественост я пълни
и говор я оглася свръхземен и невнятен:
души безгрешни сякаш, процесия безкрайна,
невидими към бога молитвата си тайна
възнасят — и обхождат простора необятен.

Звънят, ехтят камбани. . . На всеки удар нови
с по някой спомен сладък отеква памет будна:
сърце за миг забравя тъгата, що го трови,
и трепетно внимава на приказката чудна
за минало детинство, за дните невъзвратни
на младите надежди и сънищата златни,
и вярата наивна. . . кога тече живота
безгрижно и щастливо под бащин покрив мили,
кога неволи още не са ни поразили
и впрегнали догробно на черен труд в хомота.

Пред погледа възкръсват, минуват като живи
ред образи и скъпи и близки на душата:
ту стар баща унесен в мечтания щастливи
ласкаещ мила рожба; ту майката благата
загледана в хлапака; ту братя и сестрици,
ту весела дружина от палави връстници,

рой птички повилнели в игрите, смеховете;
ту русокъдра дружка. . . и две очи засмени,
и две странички нежни — божурчета червени,
на млада, ранна пролет най-любавото цвете. . .

Честито, свидно детство — цъфтяща, рай долина,
останала далеко зад пътника отруден;
от буря сякаш носен, той бърже я отмина
и днес напразно гледа зад себе си учуден.
Напразно. . . А пред него — белей се път незнаен,
а мръщи се над него и небосвод безкраен —
и страх неволен често смущава му душата:
че слънце го изгаря, а сянка не съзира,
че хала го настига, а за̀вет не намира,
нито съпътник някой — да си даде ръката. . .

МЕЧТА

1

Заклел се бих — видях те! Ала на сън ли беше,
на яве ли — не зная; а беше нощ-година,
че мъка като огън — самотен — ме гореше.
И ти пред мен се мерна. Така пред бедуина —
в пустинята изгубен — се мерне палма млада
и мисли той: — при нея кристал-вода извира —
и бърза той към нея на отдих и прохлада,
а то — мираж — от палма следа се не намира.
    И ти мираж ли беше?. . . Все пак видях те аз
    и не по теб ли мисля и чезна от тогаз?

2

По кротък лик те имам сестрица на луната,
зора през май нарекох усмивката ти блага,
да помня твоя поглед — аз гледам небесата,
гласа ти за да чувам — запрях си птичка драга. . .
На розата обикнах мириса ароматен,
че в него има нещо от твоя дъх небесен;
пленява ме зефирът! И как е той приятен,
как сладичко ми шепне за тебе мит чудесен!
    А питам ли къде си — сърдечно глас ечи,
    но всякога и всичко на питане мълчи.

3

Реша да те подиря. Залутан сред тълпата —
на страстите житейски аз гледам маскарада;
а как ли да позная под маските лицата?
И ти ли там ще бъдеш?. . . И мъка ме напада,
змия сърце ми гризе, че пак те не намирам.
Сред весели другари от чашата кипяща
тогаз забрава искам. . . Но сякаш те съзирам,
изправена край мене — замислена, скърбяща,
    и бягам аз — разкаян; а бог едничък знай,
    какво в безсънни нощи тогава ме терзай.

4

Проклятие ми тегне на призрак роб да бъда;
а ден след ден отива, а жар младежки стине
и съвест недоволна ми готви зла присъда.
О, боже, дай ми сила! — забравен брат ме чака.
На светлата надежда спасителните глътки
жадува той — измъчен в оковите на мрака,
и чака ме страдалец с отворени прегръдки. . .
    Но чувам пак гласа ти възторжно вдъхновен:
    — Достоен си ти, милий, достоен си за мен.

5

Сърдечна ми, яви се! Заклинам те, желана,
яви се — аз те чакам, яви се — аз копнея!
В душата си тогава ща звуци да дохвана
нечувани до днеска и тебе ще възпея.
И в храм ще се превърне за мен светът-тъмница,
където теб ще служа и тебе ще се моля,
че ти ще бъдеш в него сияеща светица,
а аз — жрец, и послушен на твойта свята воля.
    Тогаз и в ада нека дългът ме призове,
    тогаз на кръста нека Пилат ме прикове.

КРАЙ ОГНИЩЕТО

— Мамо, Божо днес видял
върнал се и Гойнин Злати;
ако да не бе умрял,
ще си дойдеше ли бати?

— Ех, да имахме късмет!. . .

— Майка ви на плач удари,
брей дечица! тук са пет,
щат ви бузите нашари.
Млък-те! Жено, че и ти,
пак те мътната повлече.
Петра, бог да го прости,
няма да го върнеш вече.
Чуй ме, стига. . .
— Клети син,

как ли майка ще прежали?
В чуждо място — ни един
свещ на гроба да запали.
Станах снощи: гръд гори. . .
Взех най-новата му дреха
и над нея до зори
плаках, плаках без утеха.

— Доста, доста ти, жена,
виж, и малките разплака;
воля божия! една
всинца нас земята чака. . .

МАЙ

Радост-пролет! Слънце грей,
  златен клас на нива зрей;
по ливади злака млади
  росен лей брилянт-сълзà;
бог въздъхне — вятър лъхне,
  вий се къдрава лоза.

В полски равни широти
  весел глъч и шум ехти;
неуморен в труд упорен,
  тук обажда се орач;
де овчари, де жътвари,
  ей а там запял косач. . .

С киша, зàсух, буря, град,
  че с немотност, че и с глад
ти сирашки род селашки,
  невидяло мир сърце,
ти се бориш, що да сториш,
  рий в пръстта до гроб ръце!

Все пак злото няма край.
  Днес е харно: пей, мечтай. . .
И следите на бедите
  нека пот ги от чело
поизбрише; де ще пише
  инак новото тегло?

ЖЕЛАНИЕ

Главата тегне изнурена,
в гърдите нито капка мощ;
мъгла в душата уморена,
като в настъпилата нощ.

А грей замислено луната,
морето дреме, ветрец вей,
сънливо плиска се вълната
и лодка до брега люлей.

Една съблазън ме упива,
зоват ме шепотно мечти —
далеч, де никой не отива
далеч в пустинни самоти.

И тамо — нека ме целува
лъчът на тъжната луна,
зефир коса ми да милува,
едва да ме люлей вълна. . .

ЕПИТАФИЯ

Не тръгна той да търси громка слава
ни в кървав бой, ни в улична разправа;
а там, де зло разбойствува в тъмата,
една любов оръжие занесе
и там, де култ е с векове лъжата,
на истина хоругвата понесе.

Под кръстно зло плещи се не превиха,
ни сили в път, в трънлив път измениха;
в гранит гърди не кипна нивга злоба —
за свой, за враг той имаше усмивка. . .
И тъй до край, и тъй до тук, до гроба —
герою скъп, най-лека ти почивка!

ГРАДУШКА

„Една, че две, че три — усилни
и паметни години. . . Боже,
за някой грях ръце всесилни
подигна ти и нас наказа.
Кой ли може
неволя клетнишка изказа,
макар че вчерашна се дума?
Да беше мор, да беше чума,
че в гроба гърло не гладува,
ни жадува!
А то — градушка ни удари,
а то — порой ни мътен влече,
слана попари, зàсух беше —
в земята зърно се опече“. . .

×

Но мина зима снеговита,
отиде пролет дъждовита
и знойно лято позлати
довчера злачни широти.

Назрява вече тучна нива,
класец натегнал се привежда
и утешителка надежда
при труженик селяк отива.

Затопли радост на сърцето,
усмивка цъфне на лицето,
  въздишка кротка, пръст до пръст,
  ръка набожно прави кръст:

„Да бъде тъй неделя още,
неделя пек и мирно време,
олекне-ще и тежко бреме,
на мъките ни края до-ще“.

×

  Додето сила има,
селяк без отдих труд се труди. . .
Почивка — ей я, би-ще зима.
Сега, не дремнал, и се буди:
не кръкнали петлите първи,
дори ни куче да залае —
на крак е той. . . — „Катран и върви,
бре мъжо, взе ли от пазаря?“ Знае
невеста ранобудна — всичко
готово е, но пак ще пита,
че утре жетва е; самичко
сърце си знае как се стяга.
  И сърдита
за нещо тя на двора бяга
и пак завръща се в килеря,
тършува. . . „Днеска ще намеря
седмина още, чуеш, жено? —
Хей, Ваньо, ставай, лентьо, стига!
Небето ето го червено,
че вече слънцето се дига,
добитъка те гладен чака.“
А Ваньо сънен се прозява
и, зад сайванта в полумрака
подал се, Сивчо го задява
с носа си влажен по вратлето.

„Хей, ставай! — вика пак бащата
отсреди двора, на колата
затракал гвоздей, — стига. . .“ Ето
в съседен двор се дига врява,
там някой люто се ругае.
Наблизо татък чук играе
и наковалнята отпява.
А сутренник полъхва леко
и звън от хлопки издалеко
донася в село: стадо блее. . .
Навсякъде живот захваща.
И ето вече слънце грее
и на земята огън праща.

Преваля пладня. Задух страшен.
И всеки дигне взор уплашен,
с ръкав избрише си челото
и дълго гледа към небото.
А то е сиво, мъгловито.
И слънцето жълтей сърдито:
от юг бухлат се облак дига,
пълзи и вече го настига.
По-доле вирнали главите
и други . . . Знак е, чуй петлите!
А гъски около реката
защо, размахали крилата,
и те са глупи закрещели,
какво ли са орали, сели?

Върни се, облако неверен,
почакай, пакостнико черен,
неделя, две. . . ела тогази,
страшилище! А облак лази,

расте и вий снага косmата,
засланя слънце; в небесата
тъмней зловещо. . . Милост няма!
И дебне пак беда голяма.
На зàвет всичко се прибира,
сърцето тръпне, в страх примира,
че горе — дим и адски тътен.
Вихрушка, прах. . . Ей свода мътен,
продран запалва се — и блясък —
и още — пак — о, боже! . . . Трясък
оглася планини, полета —
земя трепери. . . Град! — парчета —
яйце и орех. . . Спри. . . Недей. . .
Труд кървав, боже, пожалей!

×

Но свърши. Тихо гръм последен
заглъхва негде надалече
и — вълк след стадо — вихър леден
подгоня облаците вече.
А ето слънцето огряло
тъжовно гледа върволица
от стари, млади и дечица:
вън селото се мъкне цяло!
И всички емнали се боси,
с лица мъртвешки посивели,
отиват: вечно зло ги носи
към ниви глухо опустели.
Че там жътварка бясна хала
просо, пшеница, ръж, ечмени —
безредно, зрели и зелени,
и цвят-надежди е пожнала. . .

ПАВЛЕТА ДЕЛИЯ И ПАВЛЕТИЦА МЛАДА

Пенчу Славейкову

Не отседнал още коня доралия,
и заудря порти непознат делия:

а веднаж удари, дважди виком вика:
„Спиш ли, събуди се, отвори, Аглика!"

— Кой е? — „От Павлета чак от Цариграда
много здраве нося, хубавице млада".

Дявол се измамник в мъжка гръд потава;
ясен глас трепери и се не познава.

— Грешници проклети, станали от гроба,
и зломисли хора бродят в късна доба;

карай си низ пътя, слушаш ли, човече!
Или да повикам деверите вече!

Блесна орлов поглед, блесна халосия,
гръдно се провикна непознат делия:

„Порти да целуна, ще избухне пламък,
либе, отвори ми! или си от камък?"

А сърце играе, чудом в гръд остава. . .
Ясен глас трепери и се не познава.

Шепотом Аглика, като в люта жажда,
зад кована порта бърже се обажда:

— Клетнико, лъжата нека бъде с мяра;
ако си Павлета, как да хвана вяра?

„Пет години ходих. . . гряха ми в премежди
две очи небесни под гайтани вежди“.

— Тия, що ги знае селото ни цяло. . .
Па кое да бъде, за Павлета гряло!

„Бялото кокиче — тебе на лицето,
и снага топола — сам-сама в полето“.

— А, за тях ли. . . колко луди са лудяли
и попара жежка на прага ми яли!

„А на гръд от ляво луна кадифяна. . .
И венче над луна от кога остана?

Първа нощ, Аглика! първа и по слава;
нели ръб на устна имам от тогава? . . .“

Скръцна тежка порта, сепна се делия,
и увисна либе на юнашка шия.

ЛИСТ ОТБРУЛЕН

Лист отбрулен, бог знай де го
вятъра завлече. . .
И сирака
тъй отмина на чужбина —
сам, далече.

Лист отбрулен, мир за него
в някоя долина. . .
Кой го чака,
та сираче да заплаче
по родина?

КРАЙ МОРЕТО

Стоях загледан; едностайно
  вълната гонеше вълна
в море пустинно и безкрайно.

А сякаш птица лекокрила,
  ей кораб с опнати платна —
стрела не би го определила.

  „Постой!“ — но пеница бразда
  бе кратка негова следа. . .

Току се кораба затули
  и огън-сълза из очи
полекичка се претъркули.

Светът—море. . . И нявга що ли
  след мене тук ще поличѝ
от преживените неволи?

НОЩ

Самси — и в треска, между тия
оголени стени; вторачен
гъстеещ полумрак надничa,
подава се от всеки кът;
камина без топливо,
отворена — уста готови
проклятие да изрекат.

Затварям пламнали очи,
ала напразно — няма сън;
не мозък, а олово сякаш
в разяден череп се разлива. . .
Възглавието — камък същи,
леглото тръне и коприва.

И през прозореца мъглив,
из вечерния здрач далеко
блуждае поглед: по небето,
разгонени от буйни вихри,
в безреда облаците бягат.
И струва ми се, че долавям
изпод небесни широти
от някаква зловеща песен
сподавен тътен да ехти.

И чак в душата ми прониква
настръхнал в кътовете мрак.
Аз чезна и се сливам

с мъгли страхотни — задушливи,
на ада сякаш из недрата
стихийно блъвнати въз мене.
Ей вгъва се небо далечно.
И облаци бучат и бягат
и пак халосано назад
повръщат се. . . В глава
ни миг остава вихра мисъл,
в душата хаос и тревога.
Не песен слушам! а зловещо
ехтят отчаяни въздишки
и гладни плачове, и диви
подземни писъци. . . Хлести
размахан бич от скорпиони,
звънят окови-железа.

И мъка, знойна мъка нокти
в сърцето ми забива.
А съвест гризе,
като че някога ръка
въз клета майка съм подигнал,
сестра продал, от страден брат
лице отвърнал безучастно. . .

Прости, родино триж злочеста,
прости разблудното си чадо.
Ще бъда твой! Кълна се, майко,
кълна се в хилядите рани
на твоята снага разбита;
кълна се и в мечтите твои
за бъдещност честита:
с кръвта си кръст ще начертая
от Дунав до Егея бял
и от Албанската пустиня
до Черноморските води!
И тоя кръст на дух свободен
всегдашния ще бъде път;
за гения ти все по него
разкошни лаври ще растат. . .
Макар и слаба, пак десница
ще може — ето. . . А това —

вериги! Кой ли и защо,
кога ли ме е оковал?
Повия ли се, тъй боли,
тъй стяга — — —
— — — А-х, на зло видял се
злокобен и всегдашен сън!

Звъни в ушите, а сърцето
ще пукне — бий. В безмлъвност нощна
и тук, притиснала ме гробно,
и вън тъма. С насмешка явна
дух злобен шепне и повтаря
мечти продадени отдавна
за късче хляб. . . Чернило черно
орисници ми предвещаха.
И няма никога душа
криле по воля да размаха!

Тъжно ми е. И да има
гърди — гърди си да притисна,
сърце, що с моето съгласно
да бий и чезне! Аз тогава
набрани сълзи бих изплакал,
олекнало ми би тогава.

През тъмния прозорец
едва се мерна зрак-звездица
и пак зад облаци изчезна.
В живота свой
и аз една звездица имах.
И тя, уви,
така изчезна. . . А сега
напусто спомням: ще ли вече
на бедствията сред мъглите
повторно тя да се вестѝ?
А кой ли чука? Влез! . . . Но ти ли,
мечта на моите мечти,
но ти ли си — и в тоя час
от де? Изплашена си ти
и морна. Таз окъсана одежда. . .

Разплетени коси; нозете кални. .
Ръце премръзнали; лицето
и в сълзи и в петна от рани. . .
Избягала! Неволя черна
за смел подем те окрили,
кажи ми, вече кой ще може
от днеска да ни раздели?

Ела и в пазвите ми тия
ръце измръзнали пригрей;
в лицето ми горчиви сълзи
ела отрий. . . С целувка жадна
изсмука-ща в една минута
събирана през ред години
в гърдите ти отрова люта.
Прегръщай ме, прегръщай силно,
страна до моята допри
и в туй блаженство остави ме
да чезна. . . И ще идем ний
далеч от хората, в гори,
в море широко: там не могат
ни злоба людска, ни закон
досегна рая ни. . . Тълпа — !
Защо трепериш? Идат! Но кои?
Те влазят. . . Помощ! — — —
— — — — Боже,
все тая нощ! — все тоя сън.

Но ето бясната фъртуна —
не тя ли блъскаше отвън!
И тъй фучи — осмива сякаш
нерадата ми самота:
фучи, пророчествува сякаш,
че тъй ще бъде и докрай.
И аз да бих сега умрял,
ни майка няма да ме види,
ни майка. . . Пее . . . Пей ми още!
Какво? Задрямал бях и, майко,
сторѝ ми се, че ти над мене
изтихом пееш. И в детинство

така ми пееше: и сладко,
и толкоз тъжно! . . . А защо
лице извръщаш? Сълзи, сълзи,
напразно искаш да ги скриеш
от мене: зная, ще умра.
Босилек-цвете
на хладен гроб ще посадиш
и не роса ще го пой̀,
а твоите горчиви сълзи. . .
Ще плачеш ти: „Стани от гроба,
ела, погинала надеждо,
ела ме, сине, утеши!“
И в летен пек и в зимен мраз
ще идваш, майко, ще нареждаш,
ала напразно: прах бездушен,
ще мога ли да чуя аз?

Ще мине време, гроб сирашки
в израснал бурен ще заглъхне.
Баща и майка ще заспят
покоен сън; сестри и братя
разпръсна-щат се по света,
забрави-щат ме. Но една
душа все тайно зарад мене
ще жали още. В лунна нощ,
когато влюбени зефири
милуват полските цветя
и скрито някъде поточе
в самотност тъжно ромолѝ,
ще дойде тя — преплетен бурен
полека там ще раздвоѝ,
въз гроба хладен ще припадне.
Последен стон тогаз дълбоко
гърдите ѝ ще раздере
и устните ѝ кръв ще багри,
и гласно тя ще да ридай:
„Пустинен път живота беше,
изминах го едвам:
омразно беше тежко бреме. . .
Кажи ми, чакаш ли ме там?“

Ще възридае и ще пита,
чело склонила до земята,
но ще ли чуя,
но ще ли се откликна аз?

Ще мине век и никой вече
не може мястото показа
на моя прах: пръстта ще бъде
над мене равна. . . Някой ден
от гръм земя ще затрепери,
от писъци небо ще кънне,
родина ще зове:
„Кръвта ми — смукаха я свои,
месата — гризаха ги чужди —
безсилна съм. . . въстана силен
и ето робство ме очаква.
Елате, живи! Чуйте, мъртви,
дигнете се! Чада обични,
спасете ме!“ — Ще призовава. . .
А кой от мъртвите тогаз
ще чуе нещо,
а кой от тях ще се откликне
и ще ли се подигна аз?

Не искам още да умра!
Тъй рано,
тъй млад — о, нека поживея
за тебе, майко, за родина
и заради нея. . . и за нея
в дълбока жал, макар безплодно
живот останал да премина. . .

Ала слабеят вече сили,
снага изстива, кочаней,
фурия се над мене спуща,
засмуква в устни и не мога,
не мога дих, не мога да поема. . .

Хиляди крила
размахани повяват хлад:
приятно, леко ми е — тихо

и светло. . . Не, тъмней
и падам в зинала под мене
страхотна бездна: задух, шум. . .
Гъмжат чудовища ужасни,
налитат, майко! — — — —
— — — — Но къде съм?
Разсъмнало се. Скреж нашарил
прозорци; голите стени,
привижда ми се, дебнат сàмо
да паднат възглава — от бол
едвам усещана. . . Камина
все тъй прозината мълчи
и сякаш дума ѝ не теква
за клетва, най-ужасна клетва!

БАБИНА ПРИКАЗКА

Тръгнала от божи рай
към земята чудна двойка:
Разум, който всичко знай,
с Правда, праведна девойка.

Бог поръчва им на път:
„Вий при хората идете —
стига вече да грешат,
ум и правда ги учете.“

— Накъде ли? — „Път е нам
през града, и щем намери
да ни слушат много там
сиромаси и болери.“

Но сред пътя в нощен мрак
върху тях стражар наскочил,
за ръцете — и юнак
с пръст полето им посочил. . .

„Де щем. . .?“ — Правдичке, не знам!
„То се, Разумчо, видяло. . .“
— Леле боже! — Туќа-там,
в село слънце ги огряло.

„Бог — добро!“ — „Добро ви дал!“
И приииждат хора прости:
сума свят се насъбрал
да послуша млади гости.

Иде попа: „Дръжте — !“ Беж. . .
„Дръжте, братя християни,
тез поганци!“ И поглеж,
грабват сопи вси събрани.

Бежанците с викове
дън-горите огласили;
наизлезли зверове
и от хора ги спасили. . .

НЕДЕЙ МЕ ПИТА

Недей ме пита, майко мила,
от що съм люто наранен,
къде се дяна мъжка сила,
та крея аз отден-наден.
Но дай си, майко, дай ръката,
на гръд ранена я сложи,
и нещо — спазено в душата
от миналото — разкажи:
кажи как плачехте тогава,
кога излъгана любов
сърца гореше: до забрава
така да плача съм готов.
Кажи, от тъмно зло гнетими,
на що възлагахте тогаз
надежди глупави — кажи ми,
бих вярвал в глупости и аз! . . .

ДОХОЖДА ЧАС

Дохожда час, уречен за човека
последен час, и като свещ полека
затлей живот, затлеят мъжки сили;
дохожда край, смирен човек застава
пред зинал гроб. . . Съдийски глас тогава
обажда се: „Ти взе, но заплати ли. . .?“

Нещастника, оглежда се надиря
и търси той да види светла диря
в неравен път, изминат на земята:
без име страх без милост го терзае
и търси той с какво да оправдае
добро и зло, дял паднал на душата.

И горко е тогава ономува,
над себе си присъда който чува:
„На чужди пир, излишний, се намери!“
Престъпник същ, изправен под бесило,
проклина той в живота драго-мило,
а пред смъртта бледнее и трепери.

1900—901

Злокобен шепот, не спи враждата —
змия с отрова пои сърцата:
човек човека не ще познае. . .
И мрачний демон на войната
за кърви жаден над нас витае. . .

Светни, о, разум! — разсей тъмите
ти, слънце властно! Дори слепците
зловещо зинал да видят гроба. . .
И благост да смири душите,
горящи днеска в безумна злоба.

ЧУДАК

На морски бряг съм го съзирал—
разсеян гледа в далнината,
в полето пак съм го намирал —
навел замислено главата,
и вред. А бог знай де запътен,
той плахо мята поглед мътен,
с усмивка странна и зловеща,
избягващ всяка хорска среща.

Света безпътни не обича
и всеки го по длъжност мрази —
и всеки се от него пази,
но луд го никой не нарича.

Изпити, хлътнали страните,
по мрачен лоб чърти дълбоки —
това са, явно е, следите
на изпитания жестоки;
но вечно сам в тълпата шумна,
любов ли някоя безумна,
безумна някоя ли злоба,
нещастник, носи той към гроба?

ЧЕСТИТ Е

Честит, честит е, който може
глава спокойно да обърне
и път изходен да обзърне,
кокоши път — честит е, боже!

Честит, честит е, който може
да кърши майсторски гърбнака —
и лъч му свети в жизнемрака,
метален лъч — честит е, боже!

Ала блажен е, който може
„честити“ нивга да не среща —
и реч не слуша — реч, вонеща,
пфю, мръсна реч! — прости ме, боже!. . .

ЗАТОЧЕНИЦИ

От за̀ник-слънце озарени,
алеят морски ширини;
в игра стихийна уморени,
почиват яростни вълни. . .
И кораба се носи леко
с попътни тихи ветрове,
и чезнете в мъгли далеко
вий, родни брегове.

И някога на път обратен
едва ли ще удари час:
вода и суша — необятен,
света ще бъде сън за нас!
А Вардар, Дунав и Марица,
Балкана, Странджа и Пирин
ще греят нам — до гроб зарица
сред споменът един.

Рушители на гнет вековен,
продаде ни предател клет;
служители на дълг синовен,
осъди ни врага заклет. . .
А можехме, родино свидна,
ний можехме с докраен жар
да водим бой — съдба завидна! —
край твоя свят олтар.

Но корабът, уви, не спира;
все по-далеч и по-далеч
лети, отнася ни. . . Простира
нощта крилото си — и веч
едва се мяркат очертани
на тъмно-модър небесклон
замислените великани
на чутния Атон.

И ний през сълзи накипели
обръщаме за сетен път
назад, към скъпи нам предели,
угаснал взор — за сетен път
простираме ръце в окови
към нашият изгубен рай. . .
Горчива скръб сърца ни трови. —
Прощавай, роден край!“

ХАЙДУШКИ ПЕСНИ

На Гоце Делчев

I

Ден денувам — кътища потайни,
нощ нощувам — пътища незнайни;
    нямам тато, нито мама —
        тато да ругае. . .
        мама да ридае . . .
    Лѐле моя,
        ти Пирин планѝно!
    Мо̀ре черно
        цариградско вино.

С враг врагувам — мяра според мяра,
с благ благувам — вяра според вяра;
    нямам братец, ни сестрица —
        братец да ме хвали,
        а сестра да жали. . .
    Лѐле моя,
        сабя халосия!
    Мо̀ре люта
    одринска ракия.

Бог богува — нека си богува,
цар царува — века ли царува?
    Нямам либе, първа обич —
        мене да очаква
        и да ме оплаква. . .
    Лѐле моя,
        пушка огнебойка!
    Мо̀ре тънка
        солунска девойка.

II

Да бяха, либе, да бяха,
да бяха злато ковано
твоите руси косици. . .
Мяна бих сторил мило за драго
хранена коня,
мяна за благо
турци да гоня!

Да бяха, либе, да бяха,
да бяха огън елмази
твоите черни очици. . .
Мяна бих сторил мило за драго
пушка бойлия,
мяна за благо
турци да бия!

Да бяха, либе, да бяха,
да бяха маргар мъниста
твоите бели зъбици. . .
Мяна бих сторил мило за драго
сабя по воля,
мяна за благо
турци да коля!

III

— Хубава горо — пусия,
де гиди пушка бойлия.
    Връщат се хора от пазар,
    мина-ще Лазо чифлигар;
ей бука листи отрони —
куршум ще Лаза догони,
                    войводо.

— „Връщат се хора от пазар,
мина-ще Лазо чифлигар;
бре бука листи отрони —
                    прокоба,
куршум ще Лаза догони
                    за в гроба. . .
А пламък ми пали главата,
мъка ми мъчи душата,
                    дружино“.

— Пръте за крушка трънушка,
де гиди клетва хайдушка.
    Знаен е Лазо по света,
    черен изедник и в кръвта;
ей зло на злия въздава
юнак, що шета за слава,
                    войводо.

— „Знаен е Лазо по света
черен изедник и в кръвта;
бре зло на злия въздава —
                    и нека! —
Юнак, що шета за слава
                    навека. . .
А жал ми е жалост-умора
Лазова щерка изгора,
                    дружино.“

IV

Сън сънувах, ой нерадост
опустяла младост,
гроб в усоя, гроб сирашки
под шумата гъста.

И на гроба, ой нерадост
опустяла младост,
кръстоклоне — кръст юнашки,
и пиле на кръста.

Заран пиле, ой нерадост
опустяла младост,
пей, нарежда, как сирака
сирашки е минал.

Вечер пиле, ой нерадост
опустяла младост,
пей, нарежда, как юнака
юнак е загинал.

Сън сънувах, ой нерадост
опустяла младост,
сън сънувах, сън прокоба —
сънувах си гроба. . .

КОПНЕНИЕ

Все туй копнение в духът,
все туй скиталчество из път,
на който не съзирам края.

И поглед вечно устремен
напред, към утрешния ден,
без там пристанище да зная. . .

ДРУГАРИ

Загасна пламък-юност и в пламенни другари
днес виждам овча кротост: на всички по лицата
живота безпощаден е смогнал да удари
с цинична подигравка на злото си печата.

Измежду тях един ли след мене завистливо
поглежда и въздиша? Щастливец ме намира!
Оплаквам участта им, оплаквам я горчиво. . .
А мене кой оплаква, а мене кой разбира?

ЗАВЕТ

Един завет, о, братя, ще оставя:
умра ли в мир — нещастник, или свърша
честит в борба — недейте ме заравя
при другите, в пръстта, за черви мърша.

Свещен завет, свещено да се пази:
чрез огън в прах трупа ми превърнете. . .
Посред море, на буря и талази —
и само тям праха ми поверете.

САМОТА

Когато майска нощ покрие тъжно
с косите си разпуснати земята,
и понесат зефири ароматни,
въздишките потайни на цветята,
и сълзи като милион брилянти
избликнат и поръсят небосвода —
тогаз
как дивно се възраждам аз
сред майката природа!

Тогаз и в моите гърди заглъхва
шумът на дневни суети;
тогаз и в моите гърди въздишат
безименници рой мечти;
и в моите гърди избликват сълзи,
топи се грейнала душа:
щастлива,
душата ми копнееща се слива
с великата копнееща душа
на майката природа. . .

И чезна аз в копнението вечно
на мисълта сред тайната дълбока,
и чезна аз в копнението свято
на тайната сред мисълта висока,
и падам на колене и подигам
отслабнали ръце към небосвода:
смирен,
духът се моли, възроден
сред майката природа!

Тогаз духът в смирение разбира
тъмата в толкоз светлина;
тогаз духът в смирение постига
зарята в толкоз тъмнина; —
и аз горя сред пламъците нежни
на вечната душа — и мра:
унесен,
аз тихо глъхна, като тиха песен —
в прохладна сладост на гърдите мра —
на майката природа. . .

ПЕСЕН НА ПЕСЕНТА МИ

Най-сетне ти се връщаш, блуднице несретна,
с наведена глава —
при мене, тук, в самотност неприветна.
Надире не поглеждай с тъмните слова
на уплаха и тревога —
аз всичко знам. . .
Но знай и ти: умряха там
и дявола и бога.

Ела при мен. Ела у мен. Кажи ми
къде не беше ти, къде не бях
подире ти и аз?
Зигзаги вред неуловими. . .
Къде от ревност не горях
и в летен зной и в зимен мраз?
На труженик ли дрипав, гладно бледен,
в прихлупената изба ти не бе —
и него ли, кажи, не лъга, беден,
за празник, въздух и небе?
В полето ли при селянина груби
не беше ти,
край него дни ли не изгуби,
сама осмяла своите мечти?
Из дебрите на тъмните балкани —
посестрима хайдушка — и на гроб
ти сълзи ли не рони, великани
оплакваща наравно с жалък роб?
И пред развратница ли с просешка боязън
за поглед и усмивка не рида,

и пред невинността ли думи на съблазън
безсрамно ти не шепна,
без срам остала навсегда!

И ето че се връщаш уморена,
наплашена, отвърната — сломена.
. . . Уста пиянски не едни
в устата ти рубинови се впиха.
Ръце нечисти през ония дни
разплитаха, заплитаха, мърсиха
коприната на твоята коса.
В кървавите на кръвник обятия
нима веднъж се ти превива?
Разврата ли не чух невинността ти да осмива,
и невинността да те обсипва
с хули и проклятия?

И ето че се връщаш уморена,
наплашена, отвърната, сломена.
Надире не поглеждай — няма жив
на мъртъвците сред тълпата;
едни остаха там
безплътни призраци, едвам
съзирани през тишината
на спомена мъглив.
Разбойник същ, подире ти вървях
и мислех аз:
какво тя мрази и обича?
Безсилен в ревност, силен в злобата си бях
и питах аз:
какво я лъсти и увлича?
Гласа ти вредом стъпките ми заглуши.
Претърсвах аз,
претърсвах ги тогаз —
на миг пленените души.

Напразно търсех истина у тях,
създадени в лъжа и грях.
Напразно дирих и лъжата —
бог на вселената, душа в душата.

Страдание! Едно страдание безлично
жалко, безразлично,
там негде по средата
на истината и лъжата. . .

И ей ме днес: погледай, връх е — самота.
И ти се върна, моя красота!
Че няма зло, страдание, живот
вън от сърцето ми — кивот,
където пепелта лежи
на всички истини-лъжи.
Че няма дух и няма вещ
вън от гърдите мои — пещ
на живия вселенен плам,
на цялата вселена храм.

И ти се върна! — празник ден. . .
Ще дъхна аз и с кървав пламък
ще пламне тук дърво и камък.
Бъди при мен — бъди у мен.
Сред кървав пламък и през дим,
сред задух нетърпим,
небето в твоя поглед
дивно ще се отражава.
Душа за него ще копней!
Ти него гледай и ми пей
за хладния покой, за вечната забрава.

Сред пламъци и адски дим
ний двама с тебе ще горим.
Красиви в мрачна грозота,
и грозни в сяйна красота —
сред задух нетърпим,
в копнение за мир небесен,
ний двама тук ще изгорим,
ний двама с тебе, моя песен!

ДВЕ ХУБАВИ ОЧИ

Две хубави очи. Душата на дете
в две хубави очи: — музика — лъчи.
Не искат и не обещават те. . .
Душата ми се моли,
дете,
душата ми се моли!
Страсти и неволи
ще хвърлят утре върху тях
булото на срам и грях.
Булото на срам и грях —
не ще го хвърлят върху тях
страсти и неволи.
Душата ми се моли,
дете,
душата ми се моли. . .
Не искат и не обещават те! —
Две хубави очи. Музика, лъчи
в две хубави очи. Душата на дете.

ВЪЛШЕБНИЦА

Душата ми е пленница смирена,
плени я твоята душа! — пленена,
душата ми е в тихи две очи.
Душата ми те моли и заклина:
тя моли; — аз те гледам; — век измина. . .
Душата ти вълшебница мълчи.

Душата ми се мъчи в глад и жажда,
но твоята душа се не обажда,
душата ти, дете и божество. . .
Мълчание в очите ти царува:
душата ти се може би срамува
за своето вълшебно тържество.

ЕЛА

Очите ти са звездни небеса.
Косата ти е здрачния воал
на късна вечер, твоята коса!
    Дъхът ти — свежномински дъх,
на юга съживителния лъх,
    зефир посред цветя заспал.

Ела, денят е мъртъв и студен.
В таз лунна нощ, с разпусната коса,
                    приведена над мен,
ела и дъхай в моето лице,
ела и сгрей изстинало сърце —
в таз лунна нощ, под звездни небеса.

ЩЕ БЪДЕШ В БЯЛО

Ще бъдеш в бяло — с вейка от маслина
и като ангел в бяло облекло. . .
Аз мисля днес: света прогнил от зло
не е, щом той е твоята родина.
И ето усъмних се най-подир
в невярата тревожна, искам мир.

И с вяра ще разкрия аз прегръдки,
загледан в две залюбени очи,
и тих ще пия техните лъчи —
ще пия светлина, лечебни глътки.
И пак ще се обърна просветлен
света да видя цял при ярък ден.

И нека съсипни се той окаже!
(Веднъж ли съм се спъвал в съсипни
залутан из среднощни тъмнини?)
Аз бих намерил и тогава даже
обломки, от които да създам
нов свят за двама ни, и свят и храм.

БЕЖАНЦИ

Аз често виждам из градът,
по всеки път и кръстопът,
на Македония чадата:
от старци чак до младенци,
все нови гости — бежанци —
заваренници на съдбата. . .

Сред пламъка на скъп имот
избавили един живот,
те вихром идат: бесни хали
зад Рила кършат всеки час
гори вековен сън отспали
и падат листи между нас.

. . . Ей старец прегърбавен, тук
повел невръстния си внук,
по чуждите врати се взира;
безумен ходи той весден
и вечно бъбри удивен,
че къщата си не намира.

. . . Ей майка с пеленаче там,
изправена пред божи храм,
до смраден урод просекиня;
в дълбоко хлътнали очи
не свян, а ужаса личи:
посяга тя за милостиня!

. . . Сред улицата ей мома,
в света остала сам-сама,
не знае път нагде да хване;
ала и в грубия сукман
тя самодива е по стан:
без залък няма да остане. . .

И постоянно срещам аз,
по дъжд и вятър, сняг и мраз,
чада на майката пребита:
сред вълчия човешки род
от празния небесен свод
те чакат милост и защита.

Те чакат милост. . . Но да знам,
че някой бог всесилен там
стои над всичко хладен зрител,
извикал бих отдън гърди
към тоя тъмен промислител:
о, господи, проклет бъди!

В ЧАСА НА СИНЯТА МЪГЛА

На моите внучета
Найден, Малинка и Ганка

Седя и гледам от прозореца: деца
играят вън; — сега е утрината тяхна
и пролет грее на безгрижните лица.
Един ли цвят пред моите очи увяхна?
Седя и гледам; спомени придавят гръд.
Неволно пита взор посоките далеки,
където се преплитат пътища, пътеки. . .
Що иде тук — и кой отива там, — отвъд
сребровъздушните стени на кръгозора?
Живот и смърт се разминават всеки час.
Но кой ще назове честта и кой позора?
Деца, боя се заради вас.

Извършва слънцето заклетия си ход
над нашите глави открити. То прижуря —
и облачен дими припламнал небосвод.
Аз зная що е пек, аз зная що е буря.
Отдавна вече бдя — пребродих своя ден. . .
Деца, седя и гледам с горестна усмивка.
И кой ще ми натякне моята почивка?
Но на прозореца завесата пред мен
да падне чакам аз. От мълниите блясък
ще свети вам по пладне. Бурята навън
ще заглушава вашия безсмислен крясък.
А без видения ще бъде моя сън.

Разрръфани и прашни, вечерния хлад
най-после ще ви лъхне. Морно меланхолни
чела ще наведете. Спомена нерад
ще пàри — като въглен — на душите болни —
като забита и прекършена стрела.
А медлено ще чезне вечерна позлата
по висоти, остали тайна за мечтата.
И ето в оня час на синята мъгла,
когато млъква шум, и тишината стене,
при своите прозорци седнали без мощ,
спомнете си, деца, спомнете си за мене
и прошепнете — лека нощ!

БЕЛЕЖКИ

През живота си Яворов е издал книгите:

1. Стихотворения. I издание на Стефан Георгиев. Варна, 1901

2. Стихотворения. С предговор от Пенчо Славейков. Второ издание на Олчевата книжарница. София, 1904.

3. Безсъници. Премия на сп. „Библиотека". София, 1906—1907.

4. Подир сенките на облаците. Отбрани стихотворения. Издание на Ал. Паскалев. София, 1910.

5. Гоце Делчев. Биография. Издание на Олчевата книжарница, София 1904.

6. Хайдушки копнения. Спомени от Македония. 1902—1903. Изд. Иван х. Николов. София, 1909.

След смъртта на Яворов пълно събрание на съчиненията му излезе за пръв път под редакцията на Владимир Василев като издание на „Хемус" в пет тома:

Том първи. Подир сенките на облаците. 1934.

Том втори. Хайдушки копнения. Гоце Делчев. 1934.

Том трети. Драми. 1934.

Том четвърти. Статии върху македонския въпрос. 1935.

Том пети. Неиздадени произведения. 1936.

* * *

Стр. 52. На нивата. — Печатано в сп. „Ден", г. IV, кн. 11—12, юли—август 1896. Заглавие: „Пролетната жалба на орача". Подпис: П. Кр. — Втората редакция със заглавие „На нивата" е печатана в „Стихотворения", 1901 г.

Стр. 28. Пред тъмничния зид. — Печетано в сп. „Ден", г. IV, кн. 9—10, май—юни 1896. Подпис: П. Кр. [Пею Крачолов].

Стр. 30. На един песимист. — Печатано в сп. „Мисъл" г. VIII, кн. 7, септември 1898. Подпис: П. Кр-ов.

Стр. 32. Луди млади. — Печатано в сп. „Мисъл", г. VIII, кн. 7, септември 1898. Подпис: П. Кр.

Стр. 34. Овчарска песен. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. IX, кн. I, януари 1899. Без заглавие. Подпис: П. Яворов.

Стр. 35. Есенни мотиви. — Цикълът се състои от 5 стихотворения, които имат разни редакции. Печатани са в сп. „Мисъл“, 1 — г. IX, кн. I, 1899. Без заглавие; II — г. X, кн. V, 1900. Без заглавие; III — г. X, кн. V, 1900. Без заглавие; IV — г. X, кн. VIII, 1900 . Заглавие „Нощ“, V — г. IX, кн. V, 1899. Заглавие „Буря“.

Стр. 37. Пролет. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. IX. кн. 8—9, август—септември 1899. Заглавие: Пролетна песен.

Стр. 38. Калиопа. — Печатано в сп. „Мисъл“, год. X, кн. I, януари 1900.

Стр. 45. Арменци. Печатано в сп. „Мисъл“, г. X, кн. III, IV, 1900.

Стр. 47. Notata. — Печатано в „Общо дело“, г. I, 1901; II — бр. 16, май; IV, VI — бр. 18, юни; V — бр. 23—24, септември.

Стр. 51. Сизиф. — Стихотворението е останало непечатано — намерено е в ръкописите на автора. Печатано е след смъртта на поета в „Съчинения на П. К. Яворов“, под редакцията на Владимир Василев, т. пети—„Неиздадени произведения“, 1936.

Стр. 53. Минзухар. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. X, кн. 5, 1900.

Стр. 55. Великден. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. X, 1900.

Стр. 57. Мечта. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. X, кн. 6, юни 1900.

Стр. 59. Край огнището. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. XI, кн. VII, септември 1901. Под заглавие: „Съвременна история“.

Стр. 60. Май. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. X, кн. VIII, октомври 1900. Заглавие: Май — 1900.

Стр. 61. Желание. — Печатано в сп. „Мисъл“ г. X, кн. VIII, октомври 1900.

Стр. 62. Епитафия. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. X, кн. VIII, 1900.

Стр. 63. Градушка. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. X, кн. 9—10, ноември и декември 1900.

Стр. 67. Павлета делия и Павлетица млада. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. XI, кн. III, март 1901.

Стр. 69. Лист отбрулен. — Печатано в „Общо дело“, г. I, бр. 14, април 1901, като първо стихотворение от цикъл „Гробищна китка“. Без заглавие.

Стр. 70. Край морето. — Печатано в „Общо дело“, г. I, бр. 14, април 1901, като трето стихотворение от цикъл „Гробищна китка“. Без заглавие.

Стр. 71. Нощ. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. XI, кн. 5—6, май и юни 1901. Заглавие: „Една нощ“.

Стр. 78. Бабина приказка. — Стихотворения, 1901.

Стр. 80. Недей ме пита.— Печатано в сп. „Наш живот“, г. I, кн. 1, ноември 1901.

Стр. 81. Дохажда час. — Стихотворения, 1901.

Стр. 82. 1900—901. — Печатано е само веднъж в Стихотворения, 1901.

Стр. 83. Чудак. — Стихотворения, 1901.

Стр. 84. Честит е. — Стихотворения, 1901.

Стр. 85. Заточеници. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. XII, кн. I, януари 1902. Заглавие: „Към Подрумкале“.

Стр. 87. Хайдушки песни. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. XIII, кн. I, януари 1903.

Стр. 91. Копнение. — Печатано в „Мисъл, г. XIV, кн. 8 актомври 1904. Без заглавие.

Стр. 92. Другари. — Печатано в сп. „Мисъл“. г. XIV, кн. 8, октомври 1904. Без заглавие.

Стр. 93. Завет. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. XIV, кн. 8, октомври 1904.

Стр. 94. Самота. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. XV, кн. 6, юни 1905, като първа част на цикъл от три стихотворения с общо заглавие „Самота“, посветен „На г-ца Дора Г“.

Стр. 96. Песен на песента ми. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. XVI, кн. 4, април 1906.

Стр. 99. Две хубави очи. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. XVI, кн. 6—7› юни—юли 1906, като осмо стихотворение от цикъл „Дневник“.

Стр. 100. Вълшебница. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. XVI, кн. 6—7, юни—юли 1906, като девето стихотворение от цикъл „Дневник“.

Стр. 101. Ела. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. XVI, кн. 6—7, юни—юли 1906, като десето стихотворение от цикъл „Дневник“.

Стр. 102. Ще бъдеш в бяло. — Печатано в сп. „Мисъл“, г. XVII› кн. 1. януари 1907, без заглавие, в цикъл „Признания“.

Стр. 103. Бежанци. — „Художник“, 1907.

Стр. 105. В часа на синята мъгла. — „Художник“, г. III, кн. 7, септември 1909, в цикъл „Леворъчни пръстени“.

СЪДЪРЖАНИЕ

П. К. Я в о р о в — Избрани стихотворения; редактор Л. Кацкова; художник Веса Василева; худож. редактор Евгени Клинчаров; техн. редактор Асен Михайлов; коректори В. Шопова и Ана Шарланджиева; формат 1/16 от 58/84; печатни коли 7; издателски коли 5·81; тираж 10,000 екз.; поръчка № 72/1955 г. на издателство „Български писател"; дадена за набор на 18. X. 1955 г.; излиза от печат на 10. XI. 1955 год. цена 2·80 лева; книжно тяло 2·30 лева; подвързия 0·50 лева

Печатница на Държавното военно издателство — София

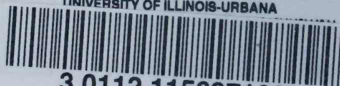

2·80 лв.
Цена 1955 г.